

ХРЕСТОМАТІЯ
З КУРСУ
“КОМУНАКАТИВНА
ЕТИКА”
ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФІЛОСОФСЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТУ СПЕЦІАЛЬНОСТІ “ФІЛОСОФІЯ”

Викладач:
к.філос.н., ас.Винник-Остапишин В.Р.

Тема 1: Комунікативна етика, її суть та особливості

Романенко Є. Комунікація як необхідна складова розвитку сучасного суспільства // “Демократичне врядування”: Науковий вісник. – 2012. -№ 9. – С.

Здійснено концептуальний аналіз комунікації як необхідної складової розвитку сучасного суспільства. Охарактеризовано її структурну роль у функціонуванні окремих форм соціальної організації, вид її впливу на різні форми соціалізації в умовах модерного та постмодерного суспільства. Конкретизовано відповідні форми суспільного розвитку та їх вплив на динамізацію комунікативних процесів у сучасному суспільстві.

Ключові слова: комунікація, соціальна комунікація, комунікативні процеси, комунікативні засоби, суспільний розвиток, модернізм, постмодернізм.

Комунікація зумовлює виникнення нових інформаційних зв'язків, структур та механізмів впливу на розвиток сучасного суспільства, а відтак це приводить до зміни функцій формування та реалізації державної політики. Комунікація впливає на всі без винятку сфери суспільного життя, внаслідок чого виникає значна кількість проблемних питань у межах сучасної державно-управлінської науки. Серед таких питань найбільш актуальними є ті, які стосуються дослідження специфіки поширення комунікативних процесів на розвиток сучасного суспільства, що у підсумку призводить до трансформації різних ціннісних систем, на яких базуються відповідні ідеологічні доктрини формування державної політики.

У контексті цього аналізу особливої ваги набуває дослідження проблемних питань у сфері з'ясування місця та ролі комунікації у розвитку сучасного суспільства. Тобто тут принципово важливим питанням є дослідити, наскільки комунікація як соціальний феномен сприяє розгортанню соціокультурної динаміки суспільства, як трансформується суспільна свідомість у результаті розвитку відповідних комунікативних процесів. Розгляд цього питання безпосередньо пов'язується із аналізом розвитку суспільної комунікації, саме тому, найбільш ціннісним питанням є проаналізувати як розвиток суспільної комунікації сприяє формуванню нової моделі соціальної організації - комунікативного суспільства.

Метою статті є здійснити концептуальний аналіз теоретико-методологічної ідентифікації поняття комунікації як необхідної складової розвитку сучасного суспільства. Досягнення мети обумовлює вирішення таких завдань, а саме: охарактеризувати структурну роль комунікації у функціонуванні окремих форм соціальної організації, визначити тип її впливу на різні форми соціалізації в умовах модерного та постмодерного

суспільства, конкретизувати відповідні форми суспільного розвитку та їх вплив на динамізацію комунікативних процесів у сучасному суспільстві.

Ще на початку 80-х рр. XX ст. японський вчений Е. Масуда охарактеризував комунікацію як економічну категорію та суспільне благо, яке впливає на розвиток всіх сфер суспільного життя [1]. Рівень розвитку комунікацій, на його думку, є критерієм суспільного прогресу, який забезпечується завдяки скороченню тривалості запровадження новацій, збільшенню швидкості циркулювання новацій та появі нових автоматизованих систем, покликаних продукувати динамічні процеси розвитку суспільства. У даному контексті комунікація розглядається як важливий соціокультурний фактор розвитку суспільства, який впливає на формування суспільного світогляду, стилю мислення, поняття свободи та демократії. За цього, вчений наголосив на тому, що розвиток комунікації сприяє виникненню нової системи індивідуально-демократичних цінностей (сердечності, довіри, щирості), які змінили сутність сучасного виробництва, а також і вплинули на рівень розвитку суспільства. На переконання Е. Масуда, комунікація здатна змінити суспільний устрій, ієрархізуючи соціальну організацію вона сприяє інтенсифікації культурних зв'язків, модернізації індустріального суспільства, уніфікації та стандартизації процесів формування відповідних державних ідеологій.

На думку, відомого німецького вченого Р. Мінца, "життя суспільства у стратегічному відношенні визначається комунікацією" [2]. За цього, він наголошує на специфічній детермінації у розвитку суспільства, яка проявляється через тотальну залежність динаміки суспільства від комунікації. У такому контексті вчений розглядає комунікацію як важливий елемент соціальної еволюції. Більше того, Р. Мінц конкретизує функціональну роль комунікації у динамізації відповідних процесів соціальної еволюції. На його думку, "комунікація у сучасному суспільстві характеризується постійним примноженням, прискоренням та глобалізацією... кількість комунікацій безперервно зростає, їх почерговість невинно прискорюється, завдяки цьому все більше людей включаються в комунікаційні процеси, взаємозв'язки між окремими комунікаціями стають все більш об'ємнішими, зростає віддалена дія комунікацій, мережі яких на сьогодні досягають глобальних масштабів". Вчений концептуально доводить, що саме комунікація забезпечує осмислення нових проблем та знаходить нові шляхи їх вирішення, оскільки саме вона актуалізує інтенсивний процес перевірки всіх цінностей, ідей та знань на їх змістовність, глибину та життєздатність. Саме це й призводить до безперервної соціальної еволюції, яка задає чіткі параметри зміни умов розвитку суспільства.

Розроблена дослідником концепція комунікації як засобу розвитку сучасного суспільства здебільшого носить характер комунікативної революції.

Комунікація є стратегічним засобом розвитку сучасного суспільства, оскільки вона "відкриває нові можливості, які звільняють людей від попередніх обмежень, дефіцитів, систем соціального контролю та примусу.. відбувається крах старих традицій, спостерігається відставання норм

усталених у суспільному житті від сучасних тенденцій розвитку" [3]. З огляду на це, на думку А. Етціоні, комунікація має власну логіку та власну динаміку, які є дуже важливими у протистоянні відповідним викликам суспільного розвитку", а відтак це сприяє відкритості суспільства. Більше того, стратегічну роль у розвитку суспільства відіграє саме відкрита комунікація, яка дозволяє розпізнавати притаманні йому проблеми з огляду на суперечності їх установленим світоглядним системам, які провокують ірраціональність та безсистемність.

У такий спосіб комунікація є своєрідним імперативом для діяльності людей. У результаті її впливу відбувається перебудова їх умов життєдіяльності та відносин між ними. Це свідчить про зародження нових комунікативних процесів, які змінюють вектор розвитку сучасного суспільства. Зміст цих процесів Р. Мінц проаналізував через відповідні парадокси, які характерні для його розвитку, серед них:

- парадокс інструментального активізму (завдяки комунікації, люди активніше впливають на оточуючий світ, аби у відповідний спосіб вирішити системно детерміновані проблеми);
- парадокс раціоналізму (завдяки комунікації старі знання постійно підміняються новими, кожне з яких відкриває широке поле непізнаного, інформація стає більш доступнішою, водночас зникає однозначність прийняття раціональних рішень);
- парадокс індивідуалізму (комунікація створює умови для максимальної реалізації свободи людини, водночас це породжує все більше конфліктів, які потребують встановлення більших обмежень для свобод громадян);
- парадокс універсалізму (комунікація забезпечує відкритість певної системи, яка у підсумку призводить до загострення конкуренції, а вона в умовах інформаційного суспільства сприяє утвердженню всезагальної рівності, коли з'являється дефіцит на нерівність).

У межах цього аналізу особливу увагу необхідно акцентувати на дослідженнях американського вченого М. Кастельса, на думку якого, комунікація як форма трансляції знання відіграє важливу роль у всіх суспільствах. У нашому випадку комунікація, становить "специфічний атрибут соціальної організації, який завдяки новим технологічним умовам, які з'явилися на даному історичному етапі розвитку, генерування, оброблення та передачі інформації стали фундаментальним джерелом виробництва та влади" [4]. Більше того, вчений наголошує на утвердженні постіндустріальної та техноеконічної парадигми, відповідно до якої комунікація забезпечує соціальну еволюцію та призводить до утвердження нової моделі суспільства.

Комунікація особливо важливу роль відіграє у розвитку інформаційного суспільства, вона фактично стає його стратегічним ресурсом, здатним оптимізувати різні фактори виробництва на основі знань та інформації. З цього приводу цікавими є міркування Д. Белла, який комунікацію розглядає у ролі основного ресурсу суспільного розвитку [5].

У контексті аналізу цього питання в межах сучасної науки можна виокремити два підходи до розуміння комунікації як необхідної складової розвитку суспільства: **інформаційно-технологічний та культурологічний**. В межах інформаційно-технологічного підходу розкриваються основні засоби та способи трансляції комунікації як основної рушійної сили суспільного прогресу. Здебільшого йдеться про технотронний розвиток, базований на комунікації як важливій складовій формування національної свідомості, національної ідеології, нових вузько-локальних смислів та цінностей. Підтвердженням цього слугує думка А. Костійної, на переконання якої "сенси історії, можна представити як специфічний процес розвитку комунікації, де зміст економічної, соціальної та культурної складових напряму пов'язані з характером та змістом комунікації у ролі циркулюючого в цьому суспільстві знання" [6].

Культурологічний підхід актуалізує роль культури як першопричини розвитку комунікативної системи суспільства у всіх сферах його життєдіяльності. В межах однієї соціокультурної системи комунікація є одним із інструментів "знакової фіксації реальності, кожному із яких відповідає певний рівень розвитку соціальності" [7]. Комунікація у такому її контексті сприяє розвитку відповідних форм міжкомунікативних зв'язків, а через це й оптимізації соціальної структури.

Відтак комунікація забезпечує формування нових соціальних систем, більш оптимальних стосовно до тих, які у попередні історичні періоди забезпечували передачу знань. На цьому, зокрема, наголошує З. Бжезінський, на думку якого комунікація дозволяє, з одного боку, протистояти дезінтеграції суспільства, а з іншого - забезпечує формування та утвердження найбільш сталих суспільно-ідеологічних систем [8].

Цікавий підхід у даному контексті також представлений М. Маклюеном, на думку якого "зміна епох в історії людства напряму залежить від зміни каналів комунікації, де інформаційна ера виступає однією із стадій розвитку засобів комунікації, де інформаційна доба ("електронна галактика Макроні"), виступає однією із стадій розвитку засобів суспільства.. сучасні електронні системи, поставляючи інформацію про середовище, "гармонізують" людські відносини, перетворюючи всю планету в "глобальне село". Сучасна доба завдяки розвитку комунікацій дозволяє відновити порушений оральними та візуальними типами культури сенсорний баланс, рівномірно і більш "фізіологічно розподіляючи навантаження між зором та слухом, а також дозволяє людині перебувати у центрі подій та природно-емоційно реагувати на події у світі". На думку Н. Маклюена "якісною специфікою сучасної стадії розвитку комунікації є її глобальність - перетворення комунікації у виробничу силу, що з необхідністю призводить до виходу за межі європейської соціокультурної системи і підпорядкування її новим глобальним тенденціям управління, пов'язаним із подоланням національнодержавних кордонів та культурно-цивілізаційних просторів" [9].

Необхідно зауважити, що роль комунікації у розвитку суспільства є діалектичною, з одного боку, вона є стратегічно-інструментальним засобом розвитку, а з іншого - саме суспільство як певна соціальна реальність є одним

із способів налагодження та розвитку певних комунікативних зв'язків. У такому контексті, вона є одним із найбільш ефективних способів налагодження відповідних комунікативних систем, які впливають на характер виробничої діяльності, форми міжкультурних відносин, тенденції історичного розвитку та специфіку соціальної структури суспільства. Завдяки цьому, на думку М. Постера стає можливим формування відповідних комунікативних систем як своєрідного базису для налагодження соціальних відносин та накопичення комунікативного досвіду [10].

Аналізуючи комунікацію як необхідну складову розвитку сучасного суспільства, американський вчений Д. Робертсон, показав як комунікативна революція впливає на якість культури та цивілізації, а відтак призводить до утворення нової соціальної реальності, яка забезпечує розвиток суспільства. Більше того, комунікативна революція, на думку вченого, призвела до виникнення нової інформаційної системи, яка у підсумку спровокувала нову технологію управління, яка приводить до створення сильної держави [11]. Це свідчить про те, що комунікація є основною детермінантою економічного, соціального та культурного розвитку.

Комунікація приводить до формування нової системи цінностей, відповідно до якої вирішуються певні соціальні завдання. У підтвердження цього О.Тоффлером розроблено кількісний критерій соціальної діяльності, який показав, як завдяки розвитку комунікації відбувається "подрібнення" процесів соціальної дестандартизації, в результаті чого конфлікти цінностей, які ймовірно можуть виникати у суспільстві можуть бути вирішені шляхом налагодження ефективної комунікації [12]. Відповідно до цього, комунікація як необхідна складова розвитку сучасного суспільства забезпечує прискорення технічного прогресу, а відтак призводить до виникнення якісно нового суспільного стану. Більше того, на думку Тоффлера "комунікація створює ментальну модель дійсності, яка у підсумку приведе до утворення нової структури суспільного розуму, базованої на нових формах соціальної взаємодії" [13]. Згодом вчений, синтезуючи зміст своєї концепції, логічно показав, що основним функціональним призначенням комунікації у розвитку суспільства є утвердження принципів інноваційного розвитку.

Аналізуючи комунікацію як засіб розвитку постіндустріального суспільства Ж.Ліповецькі чітко конкретизував її стратегічне призначення у даному процесі, звівши його до забезпечення безпеки громадян, підвищення рівня освіченості суспільства як визначального фактора, який дозволяє системно змінювати умови життєдіяльності людей. Більше того, вчений основну роль комунікації у розвитку суспільства розглядає через його демократизацію. Так, зокрема, завдяки комунікації люди стають більш вільними у реалізації повсякденних потреб, у спілкуванні та освіті, у використанні вільного часу" [14].

Основним призначенням комунікації у розвитку сучасного суспільства є її інтегративний потенціал. З одного боку, комунікація покликана системно зорганізувати суспільство, з іншого - посилювати його інтеграційний потенціал.

Відомий англійський дослідник А. Турен, доводить, що комунікація дозволяє чітко запрограмувати суспільство на відповідний тип розвитку, який гарантує рівновагу для функціонування його соціальної системи [15]. Завдяки цьому, пришвидшуються організаційні та технологічні зміни, запроваджуються новації, утверджуються адаптивні ідеології, здатні динамізувати соціально-економічний розвиток суспільства. Відтак це свідчить про те, що комунікація відіграє стратегічну роль у формуванні відповідної ідеологічної доктрини, яка забезпечує сучасний розвиток суспільства.

Подібної думки дотримується французький вчений Ж. Бодрійяр, на думку якого, "у сучасному суспільстві комунікація функціонує як системи, які створюють множинність інваріантів, альтернативні конструкції реальності, де смисл повідомлення нейтралізується та руйнується, підмінюється симулятивними її знаками, які утворюють гіперреальність". Конструюючи нову функціонально-смыслову роль комунікації вчений, зважає на те, що у всі часи модерну комунікація розглядалась передусім як джерело інформації про реальність, як спосіб розширення простору та часу, як засіб єднання людей, у добу постмодерну комунікація виконує функцію симуляції, характерну для сучасної культури, симуляції натовпу, історії, простору, часу, реальності та загалом симуляцію інформаційних систем" [16]. Це свідчить про те, що у постмодерний період різні комунікаційні системи створюють певні перепони для динамізації розвитку суспільства, підмінюючи її зміст штучно-симулятивними засобами. За таких умов, комунікація є специфічним засобом формування гіперреальності - "реального без реальності"

Висновки

Таким чином, здійснений нами аналіз комунікації як необхідної складової розвитку сучасного суспільства дозволив чітко охарактеризувати її структурну роль у функціонуванні відповідних форм соціальної організації, дослідити тип її впливу на різні форми соціалізації в умовах модерного та постмодерного суспільства, а також чітко ідентифікувати як відповідні форми суспільного розвитку впливають на динамізацію комунікативних процесів. Водночас, комунікація та комунікативні системи, які функціонують у практиці державного управління, не достатньою мірою дослідженні в межах сучасної адміністративної науки. Розроблення цього аспекту закладає перспективи для подальших розвідок у даному напрямку.

Тема2: Семіотика, типи, форми і моделі комунікації

Кожушко С. П. До питання про сутність, види, причини появи бар'єрів професійної взаємодії/ С. П. Кожушко // Науковий вісник Донбасу, 2012. т.№ 2

У статті розкрито сутність і причини появи бар'єрів взаємодії. Показано, що бар'єри як перешкоди й обмеження зовнішньої та внутрішньої активності людини є труднощами в обміні думками, у досягненні взаєморозуміння та згоди між учасниками будь-якої взаємодії. Розкрито підходи науковців до виокремлення видів бар'єрів взаємодії. Акцентовано увагу на бар'єрах професійної взаємодії, з якими можуть зіткнутися майбутні фахівці комерційної діяльності під час здійснення професійних дій. Зазначено, що під час професійної підготовки майбутніх фахівців необхідно

зосередити їхню увагу на оволодінні знаннями про сутність і види бар'єрів, які виникають під час професійної взаємодії з метою її оптимізації, усвідомленні власних дій, що уможливить попередження виникнення бар'єрів професійної взаємодії.

Зазначене сприятиме формуванню у студентів компетентності в професійній взаємодії, зокрема умінь здійснювати усвідомлений прогноз, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, приймати як миттєві рішення, виважені на основі глибокого аналізу як зовнішніх, так і внутрішніх (емоційних станів суб'єктів взаємодії). умов

Ключові слова: бар'єр, бар'єр взаємодії, види бар'єрів взаємодії, майбутні фахівці комерційної діяльності.

Сучасний етап розвитку політичних, ідеологічних, економічних, освітніх та інших суспільних процесів вимагає від фахівців не лише високого рівня сформованих умінь переконливого публічного мовлення, а й здатності розпізнавати бар'єри під час професійної взаємодії та знаходити ефективні шляхи їх подолання. Погляди на бар'єр як джерело розвитку людської особистості, удосконалення якої й відбувається внаслідок його подолання, представлено в працях Р. Шакурова, Н. Черненко. Дослідження феномену „бар'єр” здійснюють у різних напрямках: виявлення шляхів подолання бар'єрів, що трапляються на шляху розвитку людини (З. Фрейд); розгляд суперечностей між тими відносинами, у які люди вступають у реальному житті за збігом обставин та за наявних можливостей, і тими, які вони могли би здійснити в ідеалі людського розвитку (К. Гольдштейн, К. Левін, К. Роджерс та ін.); дослідження бар'єрів спілкування (І. Зимня, А. Маркова, А. Морозов та ін.); виявлення причин виникнення комунікативних бар'єрів під час взаємодії (Г. Гібш, Є. Головаха, К. Девіс, Л. Дунець, О. Залюбовська, Дж. Ньюстром, Н. Паніна, А. Потеряхін, Є. Рогов, О. Саннікова, М. Форверг, Ю. Чуфаровський, Е. Холл та ін.). Г. Андреева, Т. Базаров, В. Галигін, Л. Дмитрієва, Л. Новикова, З. Ноліу, Б. Паригін, Н. Подимов, Л. Подлесна, Л. Шихіреєв, Є. Цуканова розглядають змістовий аспект понять „психологічний бар'єр”, „комунікативний бар'єр”; А. Аронсон, Г. Гібш, В. Бенніс, Є. Залюбовська, Б. Паригін, К. Роджерс, В. Столін, Г. Шепард, М. Форверг вивчають чинники їх виникнення. Водночас питання щодо бар'єрів взаємодії та способів їх подолання залишаються актуальними.

Мета статті – розкрити сутність та причини появи бар'єрів взаємодії, зокрема професійної взаємодії. Нерідко спостерігаємо, як під час зустрічі між людьми, зокрема фахівцями якоїсь галузі, не встановлюється контакт, через що їхня бесіда не має позитивного продовження, хоча на обговорення проблеми було витрачено багато часу. Чому це так? Тому що між ними не відбулося взаємодії – процесу безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, який породжує причинну зумовленість їхніх дій і взаємозв'язок; виникли бар'єри на шляху до взаєморозуміння.

Бар'єри як перешкоди й обмеження зовнішньої та внутрішньої активності людини в процесі її життєдіяльності існують скрізь, де відбувається взаємодія. Цікавою є думка Р. Шакурова, що людина стала людиною лише після того, як віднайшла найважливіший внутрішній бар'єр –

совість [12, с. 3]. Щодо сутності бар'єрів взаємодії, то А. Маркова зазначає, що бар'єр – це стан „збою”, який людина суб'єктивно переживає в реалізації прогнозованого (спланованого) спілкування (взаємодії) внаслідок неприйняття партнера

спілкування, його дій, нерозуміння тексту (повідомлення), нерозуміння партнера, зміни комунікативної ситуації, власного психічного стану тощо [8]. Нам імпонують погляди М. Відінеєва [2], який визначає бар'єри як труднощі в обміні думками, у досягненні взаєморозуміння та згоди між учасниками будь-якої взаємодії. Причинами, які викликають появу бар'єрів взаємодії, можуть бути соціальні, професійні, політичні та деякі інші відмінності, що не лише призводять до різної інтерпретації тих самих понять, використовуваних під час взаємодії, але й породжують різне світовідчуття та світосприймання. Так, на думку К. Роджерса, головна причина бар'єрів взаємодії – це оцінка з боку партнера, так званий оцінний зворотний зв'язок [14, с. 148]. А. Аронсон вважає, що „бар'єри породжені неправильною інтерпретацією намірів партнера взаємодії” [13, с. 56].

Психологи зазначають, що виникнення бар'єрів взаємодії може бути пов'язане із зовнішніми обставинами (чинники соціального порядку, спричинені політичними, релігійними, професійними розбіжностями учасників діяльності, а також належністю їх до різних соціальних груп [1]), що виконують функцію перешкоди; зумовлене чинниками внутрішнього порядку, зокрема особливостями виховання (брутальність, звичка „тиснути” на інших; невміння розкриватися, відсутність потреби у взаємодії, яка виражається в схильності до резонерства, неухважності до партнера, образливій поблажливості або прямій байдужості; неусвідомлене прагнення зігнати почуття ворожнечі й побоювань, заподіяти біль людині; взаємодія, що не приносить задоволення через фальш і лицемірство); може бути пов'язане з низьким рівнем розвитку комунікативних умінь і навичок самоорганізації [7]. Між зовнішніми та внутрішніми бар'єрами взаємодії існує тісний взаємозв'язок. Відтворюючись у психіці, зовнішні бар'єри перетворюються на внутрішні. Спочатку вони фіксуються в емоційно-чуттєвій, потім у когнітивній сфері, тим самим поширюючи свою дію на інші види людської діяльності.

Отже, в основі бар'єрів можуть бути внутрішні труднощі, зовнішні перешкоди, характер міжособистісної взаємодії, дефіцит компетентності у здійсненні взаємодії, особистісні проблеми. Бар'єри можуть породжувати різноманітні психологічні та соціально-психологічні ефекти, пригнічувати активність і виявлятися в зовнішній пасивності, порушеннях моторики, мовлення або захисних реакцій; можуть викликати внутрішнє напруження й негативні емоції, фрустрацію, „афект неадекватності”. Зважаючи на те, що ми вивчаємо бар'єри, які виникають під час професійної взаємодії, акцентуємо увагу саме на них. Бар'єри, які порушують комунікацію, взаємодію людей, було розглянуто у вітчизняних, так і в зарубіжних дослідженнях комунікації (Г. Андреева, Б. Поршнев, А. Хараш, L. Neun та ін.); міжособистісної взаємодії (А. Донцов, Б. Ломов, Б. Поршнев, M. Andersen); міжособистісних стосунків (А. Єршов, W. Schutz); стадій розвитку

групи (А. Петровський, Л. Уманський, Н. Shepard); проблем корекції спілкування (Н. Богомолова, Л. Петровська, А. Петровський, Е. Aronson, С. Rogers).

Дослідники акцентують увагу на різновидах бар'єрів взаємодії. Так, . Паригін до бар'єрів міжособистісного спілкування відносить як усвідомлювані, так і неусвідомлювані труднощі й перешкоди загальнопсихологічного характеру, що виникають між індивідами, які вступають у контакт один з одним. При цьому як ступінь, так і характер усвідомлення таких перешкод різні. Основними компонентами, з яких складаються психологічні бар'єри, є унікальність і неповторність особистостей, їхня внутрішня складність, багатоструктурність і розчленованість їхнього життєвого досвіду, багатофункціональність мовлення, рольовий та ігровий характер спілкування [9, с. 3 – 13]. Г. Гібш і М. Форверг виокремлюють такі види бар'єрів: бар'єри, що виникають через різне розуміння змісту ситуації; нерозуміння однією людиною висловлювання іншої у зв'язку з відсутністю необхідного контексту; бар'єри, викликані відсутністю зворотного зв'язку; бар'єри, які виникають у спілкуванні за допомогою писемного мовлення через відсутність невербальних засобів спілкування: інтонації, міміки, жестикуляції, що перешкоджає міжособистісному розумінню; бар'єри, які виникають через приховування комунікаторами мотивів спілкування, а також через те, що ці мотиви незрозумілі їм самим; бар'єри, спричинені неточними уявленнями про партнера спілкування та його неадекватну оцінку (параметрами оцінки є потреби, культурний рівень, інтереси), а також неадекватним уявленням про себе; бар'єри, зумовлені установкою реципієнта щодо змісту комунікації; бар'єри, викликані механізмом проекції – відфільтровування з повідомлення тільки того, що підтверджує власні бажання й наміри; бар'єри, викликані соціальними відносинами між партнерами по комунікації; бар'єри, зумовлені змістом і формою комунікації: абстрактне, синтаксично складно побудоване мовлення, його стиль, неемоційність, багатослівність тощо; бар'єри, що виникають унаслідок „прагматичних відносин між системою знань і їх споживачами” [3].

О. Залюбовська [5] пропонує власну оригінальну типологію комунікативних бар'єрів: 1) мотиваційний бар'єр, зумовлений несформованістю потреби в спілкуванні або її відсутністю в конкретній ситуації; він пов'язаний із включенням спілкування в незначущу діяльність; 2) операціональний бар'єр, зумовлений недостатністю засобів, необхідних для реалізації спілкування (вербальних і невербальних), а також несформованістю деяких комунікативних умінь і навичок; 3) індивідуально-психологічний бар'єр – перешкода в спілкуванні, пов'язана із впливом деяких індивідуально-психологічних особливостей; 4) соціально-психологічний бар'єр, викликаний комплексом соціально-психологічних характеристик ситуації спілкування.

Цікавою є думка А. Гофмана, який виділив такі бар'єри, що ускладнюють взаємодію: зовнішня неуважність (реципієнт не звертає увагу на важливі факти, зайнятий чимось, що знаходиться за межами сприйняття

інших); егоїстичність (заклопотаність самим собою перешкоджає поглинанню бесідою); захопленість взаємодією (унаслідок заклопотаності особистими проблемами та станом відносин у групі втрачається здатність стежити за темою розмови) [6].

Усвідомлюємо, що бар'єри у професійній взаємодії виникають непомітно, і спочатку людина може не усвідомлювати їх, але примирення з ними формує негативний хід і результати взаємодії. Серед чинників, що впливають на особливості взаємодії в професійній діяльності комерсантів, важливе значення мають соціальний, психологічний, фізичний і смисловий (когнітивний).

Відповідно до цього розрізняємо такі бар'єри взаємодії.

Мотиваційний бар'єр виникає тоді, коли у співрозмовників різні мотиви налагодження контакту, наприклад, один зацікавлений у розвитку спільної справи, а іншого цікавить тільки швидкий прибуток, тобто кожен із партнерів переслідує мету, яка відрізняється від намірів іншої сторони, і не говорить про це відкрито. Тому краще від самого початку з'ясувати наміри кожного з партнерів, погоджуючи мотиви співпраці. Якщо це не вдається, спільна робота приречена на невдачу. Окремо слід сказати про ситуацію укладення контракту або ділової угоди, коли кожен партнер переслідує власну мету налагодження контакту. Щоб ніхто з партнерів не почувався „скривдженим” після укладення договору, потрібно знайти рішення, яке задовольнятиме інтереси обох сторін. Таке рішення знаходять шляхом переговорів.

Соціальний бар'єр зумовлений переважанням рольової (статусної) позиції. Фахівець навмисно демонструє перевагу над учасником взаємодії та власний соціальний статус.

Фізичний бар'єр пов'язаний з організацією фізичного простору під час взаємодії.

Смисловий бар'єр пов'язаний з неадаптованим до рівня сприйняття співрозмовником мовленням фахівця, перенасиченим незрозумілими словами, науковими термінами, які він застосовує без коментарів.

Естетичний бар'єр зумовлений несприйняттям співрозмовником зовнішнього вигляду, особливостей міміки.

Емоційний бар'єр виникає за невідповідності настрою, негативних емоцій, що деформують сприймання. Якщо партнер, який зазвичай з вами ввічливий, зустрічає вас нелюб'язно, розмовляє, не піднімаючи очей, не поспішайте сприймати це на власний рахунок і шукати причину в зміні його ставлення до вас: імовірно, він не в змозі впоратися з поганим настроєм через хід власних справ, сімейних негараздів або ж його „вивів із себе” попередній відвідувач. Знаючи, що таке можливо, варто, прийшовши на зустріч, заздалегідь дізнатися, яка обстановка в установі, у якому настрої діловий партнер. Іноді краще перенести розмову на інший час. Якщо це неможливо, то треба спробувати на початку розмови допомогти партнерові поліпшити емоційний стан.

Психологічний бар'єр виявляється як негативна установка, сформована на підставі попереднього досвіду, розбіжність інтересів партнерів взаємодії тощо.

Морально-психологічний бар'єр виникає, якщо під час взаємодії з'являються ситуації принизливо-насильницькі щодо співрозмовника.

Невміння подолати бар'єри зазвичай призводить до малоефективних моделей взаємодії, що знижують її ефективність. Наголошуємо, що володіння майбутніми фахівцями знаннями про сутність і видів бар'єрів, які виникають під час професійної взаємодії, сприятиме її оптимізації. Студенти мають усвідомити, що саме діалогічна взаємодія є засобом, який дозволяє об'єднати її учасників навколо виконання спільної діяльності, знайти шлях до взаєморозуміння, зняти бар'єри в спілкуванні.

Серед науковців відсутня єдина думка про способи запобігання й подолання бар'єрів взаємодії. Аналіз наукових праць (О. Барвенко, Н. Дроздова, Н. Сопілко) дозволяє зазначити, що подолання бар'єрів здійснюють трьома принципово різними способами: *конструктивним*, в основі якого трансформація сенсових структур, перехід на вищий рівень розвитку, самоактуалізація; *деструктивним*, основою якого є психологічний захист, відмова від продуктивного вирішення критичних ситуацій, зняття емоційного напруження, що призводить до регресу особистості, збереження ілюзорної цілісності особистісної структури, та *нейтральним* [10].

П. Торнтон виокремлює активне й пасивне подолання бар'єрів: активне втілюють шляхом оволодіння ситуацією через її перетворення або ж через подолання емоційного бар'єра шляхом зміни власного ставлення до ситуації; сутність пасивного подолання – у відмові від будь-яких спроб усунути зумовлені ситуацією труднощі [11, с. 57 – 63]. Реальний механізм взаємодії можна зрозуміти, проаналізувавши, як виникає взаєморозуміння між її учасниками. Від ступеня розуміння людини людиною залежать їхні спільні дії. Процес перцепції (міжособистісного розуміння) в загальному вигляді – це формування у свідомості людини образу іншої людини.

Цікавою для нас є висловлена М. Громковою думка про те, що усвідомлення суб'єктами взаємодії власних дій сприятиме попередженню виникнення бар'єрів взаємодії [4]. Авторка вважає, що якщо відповіді на представлені в табл. 1 запитання отримані суб'єктами взаємодії до її початку, то бар'єрів може й не бути; якщо ж запитання виникають і відповіді на них знаходять, то це свідчить про усвідомленість взаємодії. Аналізуючи факт непорозуміння, варто подумати, які з бар'єрів треба обійти і які корективи внести в подальшу взаємодію. Ще важливіше вміти прогнозувати, передбачати виникнення можливих бар'єрів, будувати тактику їх запобігання.

Таблиця 1

Усвідомлення взаємодії процесу	Як	Зміни взаємодії	від	Не-Я
--------------------------------------	----	--------------------	-----	------

Позиція	Хто я в цій ситуації?	Спільна позиція у взаємодії	Хто він у цій ситуації?
Цілі	Для чого мені це спілкування?	Самовизначення кожного	Для чого йому це спілкування?
Зміст	Що я отримаю від спілкування з ним?	Спільні правила взаємодії	Що він отримає від спілкування зі мною?
Методи	Як я можу досягти розуміння?	Спільні способи дії	Як він може досягти розуміння?
Результат	Чи здійснилося моє розуміння?	Досягнення однієї та іншої сторін	Чи здійснилося його розуміння?

Щоби подолати перешкоди взаємодії, акцентуємо увагу студентів на необхідності: з'ясувати причину їх виникнення, навчитися керувати власними емоціями, поважати співрозмовника, не дивитися на нього зверхньо, уміло аналізувати свої вчинки, мати почуття власної гідності. Висвітлені в статті підходи ми використали під час формування в студентів компетентності в здійсненні професійної взаємодії, зокрема формуванні умінь робити усвідомлений прогноз, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, приймати як миттєві рішення, виважені на основі глибокого аналізу як зовнішніх умов, так і внутрішніх (емоційних станів суб'єктів взаємодії).

Література

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 375 с.
2. Виденеев Н. В. Природа интеллектуальных способностей человека / Николай Васильевич Виденеев. – М. : Мысль, 1989. – 173 с.
3. Гибш Г. Введение в марксистскую социальную психологию / Г. Гибш, М. Форферг. – М. : Прогресс, 1972. – 296 с.
4. Громкова М. Т. Психология и педагогика профессиональной деятельности : учеб. пособие для вузов / М. Т. Громкова. – М. : ЮНИТИ- ДАНА, 2003. – 415 с.
5. Залюбовская Е. В. Преодоление коммуникативных барьеров в условиях совместной деятельности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Залюбовская Елена Владимировна. – М., 1984. – 192 с.

6. Зган Дж. Слушание – неперемное условие поддерживающего поведения / Джон Зган // Межличностное общение. – СПб. : Питер, 2001. – 340 с.
7. Кисельгофф С. И. Формирование у студентов педагогических умений и навыков в условиях университетского образования / С. И. Кисельгофф. – Л. : Прогресс, 1973. – 151 с.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
9. Парыгин Б. Д. Психологический барьер и его природа / Б. Д. Парыгин // Социальная психология и философия. – Л. : ЛГПИ, 1975. – Вып. 3. – С. 3 – 13.
10. Сопілко Н. В. Особливості подолання психологічних бар'єрів у студентів у процесі навчання : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Сопілко Наталія Вікторівна. – Хмельницький, 2008. – 268 с.
11. Формирование модели деятельности специалиста высшего образования на основе комплексного исследования : сб. типовых методик / ред. Е. Э. Смирнова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 198 с.
12. Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления : руководитель и пед. коллектив / Р. Х. Шакуров. – М. : Просвещение, 1990. – 308 с.
13. Aronson E. The Social Animal / Elliot Aronson. – New York : The Viking Press, 1972. – 324 p.
14. Rogers C. R. Client-centered therapy : Its current practice, implications, and theory / Carl Ransom Rogers. – Boston : Houghton Mifflin, 1951. – 560 p.

Тема 3: Особистість в системі комунікації

Соловей О.А. Теоретичні аспекти дослідження комунікативного потенціалу особистості / О. А. Соловей // [Психол. перспективи](#) : зб. наук. пр. - 2013. - Вип. 21. - С. 212-220.

У статі розкрито сутність понять «потенціал» і «комунікативний потенціал». Проаналізовано підходи до вивчення комунікативного потенціалу, виокремлено основні складові та характеристики. Описано структуру комунікативного потенціалу особистості крізь призму комунікативного ядра та комунікативного світу особистості.

Ключові слова: потенціал, комунікативний потенціал, комунікативні властивості, комунікативні здібності, комунікативні вміння і навички, комунікативне ядро особистості.

Постановка наукової проблеми та її значення. Соціально-психологічна природа особистості передбачає становлення її комунікативної життєдіяльності, у процесі якої відбуваються зовнішні й внутрішні зміни, формується комунікабельність, реалізуються складові комунікативного потенціалу. Враховуючи особливу значущість взаємодії людей у колективі, низка дослідників особливо наголошує на міжособистісному боці процесу комунікації (Г. Ложкін, Б. Ломов, Б. Паригін та ін.), зокрема підкреслюючи, що вона складає ніби внутрішній механізм життя колективу або соціального об'єднання: в процесі комунікативної взаємодії передається і засвоюється соціальний досвід, відбуваються зміни структури і сутності взаємодіючих суб'єктів, формується уся різноманітність людських індивідуальностей, відбувається соціалізація особистості.

Теоретичний аналіз вітчизняної психолого-педагогічної літератури з питань вивчення комунікативного потенціалу особистості засвідчив, що цей напрям є актуальною проблемою теорії і практики сьогодення, проте не достатньо висвітленою у науково-психологічній літературі.

Метою нашої праці є теоретичний аналіз понять «потенціал», «комунікативний потенціал», визначення основних компонентів комунікативного потенціалу, що впливають на ефективну взаємодію у міжособистісних та професійних відносинах; розкриття основних характеристик особистості, що свідчать про комунікативний потенціал особистості.

Аналіз останніх досліджень та виклад основного матеріалу. Поняття «потенціал», «потенційний» тлумачать як сили, що можуть бути задіяні та використані; як можливості росту, розвитку і саморозвитку суб'єкта, системи; як вимірник ступеня сили явища, впливу на процеси, предмети, що його оточують. Аналіз літератури дав можливість визначити, що потенціал – це буття, яке має реальний зміст, що забезпечує можливість переходу в дійсність, при діяльності й активності внаслідок внутрішніх і зовнішніх умов. За своїм змістом потенціал, включає внутрішню й зовнішню детермінацію, у

тому числі енергію для здійснення (здатність, діяльність), завдяки цьому можливий сам процес здійснення і переходу до завершеності (результату). Це поняття застосовують для характеристики суспільства, його окремих сфер, груп людей, індивідів у таких словосполученнях, як економічний потенціал, науковий потенціал, комунікативний потенціал та ін.

Комунікативний потенціал особистості — притаманні особистості об'єктивні й суб'єктивні комунікативні можливості, які реалізуються як свідомо, так і стихійно і є внутрішнім резервом індивіда.

Питанням розробки проблеми комунікативного потенціалу особистості в різних аспектах приділяється значна увага сучасними науковцями.

Комунікативний потенціал особистості розглядають у таких аспектах:

– це система психологічних властивостей та особливостей особистості, що набувається у спільній діяльності, спілкуванні, а також це сукупність форм, засобів інтеграції власної діяльності з діяльністю інших, власної особистості з особистостями інших. У цьому розумінні комунікативний потенціал особистості є динамічним утворенням, що розвивається (або навпаки), системою властивостей і здібностей;

– комунікативні властивості характеризують можливості особистості як конкретного і реального учасника спільної діяльності й визначають ефективність такої участі, а відповідно, глибину і повноту входження в спільну діяльність і співпрацю, у групу, людську спільноту;

– в особливих видах діяльності та у специфічних ситуаціях спілкування, які пред'являють особистості підвищені вимоги, ці властивості є внутрішніми резервами особистості, що забезпечують ефективну її діяльність.

Звернемося до наукових робіт, присвячених вивченню комунікативного потенціалу особистості у контексті професійної діяльності.

Аналізуючи особистість керівника та його управлінську діяльність, Л. Орбан-Лембрик під комунікативним потенціалом особистості розуміє внутрішньо притаманні керівникові наявні комунікативні можливості, об'єктивні й суб'єктивні, які реалізуються як свідомо, так і стихійно та змінюються разом із зміною функціональної діяльності керівника. Важливим видається те, що при аналізі комунікативного потенціалу керівника науковець відзначає його психологічну та соціальну основи, де перша обумовлює намагання керівника максимально реалізувати свої індивідуальні властивості та характерологічні особливості у процесі спілкування, а друга враховує систему суспільних відносин, причинно-наслідкові зв'язки, соціокультурний та етнопсихологічний контекст спілкування. Автор наголошує, що комунікативний потенціал керівника здатен змінюватися, реалізовуватися в будь-яких проявах: від свідомості до практичних дій [3].

О. Кошинець розглядає комунікативний потенціал керівника загальноосвітньої школи і в його структурі виокремлює наступні складові: комунікативні знання, комунікативні вміння та навички, емоційно-емпатійні можливості, перцептивно-рефлексивні особливості, потребу у спілкуванні; комунікативну готовність до управлінської діяльності; комунікативну програму в системі управління; соціально-психологічне відображення управлінської реальності. Автор наголошує, що управлінська діяльність

керівника загальноосвітньої школи - це перш за все взаємодія між людьми, які виступають суб'єктами впливу керівника і, водночас, є активними учасниками управлінського процесу. А соціально-психологічний за своєю суттю управлінський процес цілком залежить від комунікативного потенціалу керівника [1].

Мамчур І. А. під комунікативним потенціалом майбутнього вчителя іноземної мови розуміє комунікативні якості, комунікативні знання, вміння і навички, потребу у спілкуванні, мотивацію спілкування, перцептивно-рефлексивні, емоційно-емпатійні та інтелектуально-рефлексивні можливості, комунікативну готовність до навчальної діяльності [2].

С. Терещук серед основних характеристик комунікативного потенціалу вчителя виокремлює наступні: комунікаційні здібності, перцептивно-рефлексивні можливості, емоційно-емпатійні якості, комунікативні вміння та навички, комунікативні знання, мотивацію спілкування. Дослідник зазначає, що комунікативний потенціал вчителя значною мірою обумовлений безпосередньо активною творчою участю педагога у спілкуванні, оптимальною напруженою його психофізичних, індивідуальних властивостей, наявних комунікативних здібностей [7].

Цікавою також є робота В. Пілецького, який звертає особливу увагу на аналіз психологічних складових комунікативного потенціалу студентської групи і стверджує, що психологічні складові комунікативного потенціалу студентської групи майбутніх менеджерів-економістів визначають показники задоволеності загальною професійною підготовкою. Такими показниками, на його думку, виступають ціннісно-орієнтаційна єдність групи, можливість саморозвитку і самовдосконалення, набуття комунікативного досвіду, високий рівень потреби у спілкуванні, комфортне самопочуття у групі, позитивна мотивація, умови і характер спілкування в студентській групі. В свою чергу, актуалізація комунікативного потенціалу забезпечується комунікативними чинниками, що впливають на задоволеність: демократичний стиль керівництва у групі, діалогічний характер взаємодії, реалізація статусу особистості в позиції студента [6].

Комунікативний потенціал особистості утворюють: комунікативні можливості, комунікативні сили індивіда, які можуть бути використані особистістю в конкретній формі спілкування; психологічні властивості й можливості, набуті в реальних умовах спілкування й взаємодії з іншими людьми; комунікативні можливості подальшого розвитку (рис. 1). особистості у спільній діяльності [4, ст. 147].

**Характеристики комунікативного потенціалу
особистості**

*Рис. 1. Складові
комунікативно
го потенціалу
особистості*

Це – система форм, засобів, шляхів інтеграції власної діяльності з діяльністю інших, власної особистості з особистостями інших, специфічний комплекс особистісних якостей і особливостей. Базову структуру комунікативного потенціалу утворює потреба у спілкуванні, яка трактується і як самостійна специфічна установка особистості на спілкування, і як міжособистісне тяжіння, і як вроджений інстинкт спілкування, вроджене прагнення до афіліації. Безпосередньо з цією потребою пов'язана комунікабельність особистості – вираження потреби у спілкуванні, в налагодженні соціальних відносин, вибіркове ставлення до людей та використання форм і засобів комунікації.

Участь людини у спільній взаємодії та спілкуванні реалізується також через вияв її комунікативних здібностей. Комунікативні здібності пов'язані з умінням людини використовувати у спілкуванні свої особистісні комунікативні властивості і з володінням технікою спілкування і контакту. Обидві ці групи здібностей об'єднують комплекс якостей (своєрідних умінь) особистості, що забезпечують успішний комунікативний процес. Особливо важливими є здібності, що характеризують “технологічну” підготовленість людини до спілкування: психологічно правильно вступати у процес взаємодії; підтримувати спілкування, постійно стимулювати як власну активність, так і активність співрозмовника; прогнозувати можливий розвиток ситуації, в межах якої розгортається комунікація; вміти долати психологічні бар'єри; обирати адекватні жести, міміку, манеру поведінки тощо.

Важливими є перцептивно-рефлексивні здібності особистості, пов'язані з пізнанням людини людиною в комунікативних процесах і спільній діяльності. Йдеться про соціально-психологічну спостережливість; оцінювання індивідом власної групи, міжособистісних відносин; суб'єктивне уявлення про власну роль та роль інших у неформальній структурі групи; індивідуальне уявлення про цілі, цінності, установки, настрої, інтереси, що переважають у групі, тощо.

До внутрішньо-особистісних характеристик особистості, що свідчать про її комунікативний потенціал, належать також комунікативні знання, вміння і навички. Своєрідність прояву їх залежить від конкретного індивіда, його типологічних властивостей. Суттєвий аспект комунікативного потенціалу особистості відображають соціально-психологічні якості, в яких виражена комунікабельність індивіда, його комунікативна програма поведінки, готовність до взаємодії, емоційно-емпатійні можливості, соціальне місце (статус, позиція, роль) у групі. Динамічний характер комунікативного потенціалу сприяє розвитку або гальмуванню комунікативних властивостей і здібностей особистості, пред'являє їй високі вимоги щодо реалізації внутрішніх комунікативних резервів, за переведення їх із потенційних в актуальні. Цей процес є становленням стійких комунікативних зв'язків людини, які сприяють налагодженню інформаційного обміну, взаємовпливу, сприйманню та відображенню соціальних відносин. Успішність реалізації комунікативного потенціалу особистості визначають: усвідомлення

значущості комунікативної діяльності, комунікативних знань і вмінь у комунікативному житті людини; знання власних комунікативних можливостей і комунікативних особливостей інших учасників спілкування; систематичне поповнення знань з теорії та практики спілкування.

Отже, комунікативний потенціал особистості варто трактувати як наявність у неї специфічних особистісних якостей, здібностей, комунікативних знань, вмінь та навичок, мотивів, що в системі складають комунікативну структуру особистості.

Л.Орбан-Лембрик описуючи структуру комунікативного потенціалу особистості пропонує розглядати її крізь призму комунікативного ядра. (рис.2.) [4, ст. 146].

Рис. 2. Структура комунікативного потенціалу особистості

Комунікативний потенціал трактується дослідницею як наявність у особистості особистісних якостей, здібностей, комунікативних знань, вмінь та навичок, мотивів, що в системі складають комунікативну структуру особистості, її комунікативне ядро та комунікативний світ. Зазначені властивості, розвиваючись та формуючись у спілкування, закріплюються у структурі особистості як своєрідна життєва позиція, яка виконує функцію подальшого вдосконалення реальної комунікативної поведінки.

За відсутності умов для реалізації комунікативного потенціалу відбувається зниження потенційних можливостей індивіда, руйнування його статусно-рольової актуалізації в соціальній групі, втрата відчуття соціальної реальності, деперсоналізація та ізоляція. Потенційні комунікативні можливості особистості формуються як бажання індивіда самовиразитися, самоутвердитися, оптимізувати процес соціально-психологічного відображення з огляду на свої індивідуальні психофізіологічні, соціально-психологічні властивості. Дослідники відзначають той факт, що значна

кількість людей не знає свого комунікативного потенціалу та його значення в професійному розвитку й самовдосконаленні. Л. Орбан-Лембрик називає кілька причин такого стану:

- слабкість мотивів психічного саморозвитку, недостатнє розуміння людиною причинного зв'язку між рівнем життєдіяльності та рівнем психічного розвитку;
- проблема сенситивних періодів розвитку особистості (в різні періоди онтогенезу комунікативний потенціал може поступово зменшуватись);
- вплив зовнішніх чинників, ролі соціального середовища, культурних цінностей соціальної групи;
- схильність значної частини людей до «соціального затишку», до збереження старого стилю поведінки, взаємодії і спілкування;
- негативні дії з боку групи, де відбувається соціалізація особистості і прояв реальної комунікативної поведінки; - вплив минулого досвіду, звичок та деформацій, пов'язаних із асоціальними, десоціальними та ресоціальними проявами особистості [5].

Відтак, процес становлення та розвитку комунікативного потенціалу опосередковується змістом, цінностями, смыслом спільної діяльності, особливостями соціально-психологічного відображення соціальної реальності для кожного з учасників спілкування.

Узагальнення теоретичного аналізу категорії «комунікативний потенціал особистості» дають підставу стверджувати, що цей процес є становленням стійких комунікативних зв'язків, які сприяють налагодженню інформаційного обміну, взаємовпливу, сприйманню та відображенню соціальних відносин. Успішність прояву комунікативного потенціалу особистості визначається усвідомленістю значення комунікативної діяльності, комунікативних знань і вмінь у комунікативному житті людини, знанням власних комунікативних можливостей та комунікативних особливостей інших учасників спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кощинець О. Ю. Соціально-психологічні особливості управлінської діяльності керівника закладу освіти: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05. / О. Ю. Кощинець - Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. - К., 2001.- 18 с.
2. Мамчур І. А. Формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів як психологічна проблема // Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал. – Рівне, 2004. – № 3. – С. 97–99.
3. Орбан-Лембрик Л.Е. Мотиваційна сфера особистості керівника. / Л.Е Орбан-Лембрик // Вісник Прикарпатського університету: Філософські і психологічні науки. - Івано-Франківськ, 1999. - Вип. 1. - С. 105 - 111.
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія професійної комунікації: Навчальний посібник. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2010. – 528 с.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Структура комунікативного потенціалу особистості. / Л.Е Орбан-Лембрик // Психологічні перспективи. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 53-61.
6. Пілецький В.С. Комунікаційний потенціал студентської групи як чинник успішності професійної підготовки майбутніх менеджерів-економістів: автореф. дис. канд. психол. наук. / В.С. Пілецький - Івано-Франківськ, 2003. – 21 с.

7. Терещук С.В. Психологічні детермінанти комунікаційного потенціалу вчителя: автореф. дис. канд. психол. наук. / С.В. Терещук - Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.

Тема4:Вербальна та невербальна комунікація: етичний контекст

Кобяков О.О. Статус мовчання у парадигмі невербальних та вербальних засобів комунікації // [Наукові записки \[Національного університету "Острозька академія"\]](#). Сер. : Філологічна . - 2009. - Вип. 11. - С. 50-54. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2009_11_11.pdf

У статті розглядається питання ідентифікації комунікативного мовчання, його позначення у парадигмі вербальних та невербальних засобів. Фокусується увага на специфіці графічних знаків мовчання та номінаціях силенціального ефекту (СЕ). Порушується питання комплементарного вживання вербальних та невербальних засобів. Намічаються перспективні вектори подальшого дослідження.

Стаття присвячена комунікативному мовчання (об'єкт дослідження), його статусу у парадигмі невербальних та вербальних засобів спілкування (предмет дослідження). Протягом останніх десятиліть у наукових дослідженнях значне місце посідають питання комунікації, категоризації, концептуалізації, дискурсології, комплексного аналізу текстової інформації, яка матеріалізується вербальними та невербальними засобами.

Невербальні засоби комунікації охоплюють кінетичну, тактичну, мімічну, психологічну реакції, що є об'єктом вивчення гуманітарних та негуманітарних дисциплін [2]. До семіотичних невербальних знаків належить і комунікативне мовчання, яке немає власного денотату, але є інформативно значущим компонентом. У парадигмі немовленнєвої та мовленнєвої поведінки виокремлюється мовчання – різновид невербальної поведінки. Серед метазнаків на позначення мовчання мають місце означення типу *комунікативне, індивідуальне, соціальне, рефлексорне, психологічне, реактивне, ритуальне, статусне, спонтанне, заплановане та ін.*

Актуальність теми зумовлена спрямованістю сучасних студій на дослідження поліаспектності, полімодальності та поліфункціональності комунікативного мовчання (див. Анохіна Т.О., Арутюнова Н.Д., Безугла Р.Р., Белова А.Д., Богданов В.В., Рудик І.М., Сенічкіна О.П., Серякова І.І., Солощук Л.В., Янова А.А., Auer P. Golman-Eisler F., Hall E., O'Connell C.D.).

Актуальними на часі є питання комплементарного позначення мовчання, розпізнання його репрезентації, архітектоніки та екстеріоризації. Вартими уваги залишаються питання графіки мовчання, комп'ютеризації мовчання, інгерентного використання вербальних та невербальних засобів позначення силенціального ефекту (СЕ).

Усне мовлення охоплює відрізки звучання та пауз. Останні на письмі передаються графічними знаками, що еволюціонували від синтаксичних знаків пунктуації та стали біфункціональними маркерами досліджуваного феномена. Графічні знаки (ГЗ), як метазнаки невербального компонента мовчання, позначені процесами термінологізації та детермінологізації. Первинні ГЗ утворилися від нетермінів, але на виході з терміносистеми

вторинні графічні знаки, трансформуючись, детермінологізувалися. Пор.: англ. *Cross your t's, and dot your i's; to put a question; to be or not to be – that's a question.* Графічні знаки можуть замінюватися заповнювачами (*time fillers*) типу – *er, ugh, well, so.* Знак тире поліфункціонально використовується при уточненні (1), цитуванні (2) та для позначення анаколуфа (3): 1) *Visits from the Wilsons were, as before, reserved for Christmas, but the greengrocer Dwyers – Jack and Ima – came with a professional interest in the new shopkeeping venture* [Burgess, p. 39]. 2) *'– only you forgot to pull the stem off this one, ' the tall man said* (Delany, p. 146). 3) *"Stella! This is not appropriate –"* [Griffith, p. 153].

Тире та три крапки, як вихідні граматикизовані маркери паузи, модифікуючись, вживаються на позначення СЕ. ГЗ мають знакову природу, що дозволяє осмислити семіотичний код адекватно [1]. В англійському художньому дискурсі силенціальні знаки (здебільшого три крапки та тире) вказують на емоційно-психологічний стан комуніканта. Мовчання на письмі передається ГЗ, які утворюють групу "графіки мовчання". Пор. англ. *"There you go again with your questions about what would happen if... It is useless to talk that way"* [Carlos Castaneda *The Teachings of Don Juan* p. 56]; *"You will have to wait, the same way I did, until you give the smoke to someone else – if you ever master it, of course. Then you will see how a man looks. That is the rule"* [Ibid, p. 63]. "Графіка мовчання" охоплює, крім тире та трьох крапок, крапку в еліптичному реченні ("рубленому синтаксисі"), редуплікацію знаків оклику, питання та крапок. Тире та три крапки взаємозамінюються та використовуються в стилістичному прийомі – апосіопезі. Пор. англ.: *'Peggy –'* [Rey, p. 135]; *"No Daddy no no no –"* [King, p. 351]; *'Downstairs, in the drawing room –'* [Rey, p. 231]; *"It's late, " she says, then I unable to help herself – burst out, "Do you have any idea how badly you've hurt your mother?"* [Griffith, p. 180]; *"– or do I just kill you and take your place?" the stranger continued. "And if I kill you –"* [Koontz, p. 124]; *"They're going to open fire –"* [Crawford, p. 23]; укр. *"Тихо... Навіть дуже тихо..."* [Скляренко, с. 46]; *"Князь жде тебе... – ухилився від розмови Воротислав* [Ibid, p. 193]; *"Мовчать! Дайте мені тільки води й вина... А я подумаю"* [Ibid, p. 326]. Тире в англійській мові може бути подвійним, подовженим, звичайним, вкороченим: знаходитися на початку, наприкінці речення та функціонувати у межах репліки. У реченнях та інших комунікативних блоках, більших за речення, маркерами мовчання виступають також комбінації знаків питання та оклику з трьома крапками [1]. Симультанне вживання знаків оклику та питання інтенсифікує емоційність висловлювання. Пор. англ. *'Silence ... silence! 'Even when the children had gone silent, he seemed unable to stop himself, and he continued on roaring, 'SILENCE ... DO YOU HEAR SILENCE?'* [Milligan, p. 165]; *But you say I should not have any trouble finding him...?* [Delany, p. 195].

"Графічне мовчання" має широкий спектр референтів. Позитивний вербальний текст може супроводжуватися фонаційними характеристиками негативного навантаження, у цьому випадку невербальна інформація суперечить вербальній, а її вектор превалює в комунікаційному

повідомленні. Для пунктуаційних знаків базова функція полягає у членуванні синтагм. Семантична функція ГЗ зумовлена емоційним станом комунікантів, їх пошуками імпліцитного.

Графічні знаки вбирали в себе риси цілих епох, приймали гетерогенні форми, змінювали значення, запозичувалися – як і лексичні одиниці. З плином часу ГЗ модифікували функції, перегрупувалися, входили в різні парадигми. Знаки пунктуації, членуючи текстові блоки на складові, імплікують також емоційний стан мовця та підтекст мовчання. Невеликому за обсягом корпусу, ГЗ властива адаптивна сила, що виявляється в реалізації функцій мовних одиниць та силенціальних ефектів [1].

Актуальним та малодослідженим є питання репрезентації мовчання у комп'ютерному дискурсі. Комп'ютерній парадигмі притаманні групи семіотичних одиниць на позначення людської поведінки. Але користувачі чатів практично позбавлені паралінгвістичних засобів на позначення тембру мовлення, емфатичних висловлювань, емоційної конотації тощо. З огляду на значущість невербальної комунікації (на думку психологів останній [2] належить 55 % інформативності) ведуться пошуки заповнювачів лакун у комп'ютерному дискурсі. Для компенсації “емоційного дефіциту” у віртуальний дискурс були введені сурогатні, частково типізовані знаки – “смайлики” (від англійського “smile” – “посмішка”), що інформують про емоційне відношення автора до тексту. Емоційна палітра позначень невербальних дій є досить обмеженою. Аспекти графічного відображення комунікативного мовчання у комп'ютерному дискурсі потребують подальшого вивчення. Значущою є проблема екстеріоризації мовчання лексичними засобами (ЛЗ), які ідентифікують характер силенціального ефекту. Наприклад, англ. *She began to sob silently* [Steele D., p. 283]; *The words stunned him like a knife at his heart* [Steele D., p. 444]; *They filled silently out of the church* [Steele D., p. 361]; “Sarah” – *he stopped and stared at her* – “You amaze me” [Steele D., p. 55]; *She was silent for a long time* [Steele D., p. 23]; укр. *Він знову замовк, йому важко було говорити правду* [Скляренко, 396]; *Володимир замовк, він сказав, що думав* [Ibid, p. 439].

У силенціальних ситуаціях ЛЗ, що позначають мовчання, експлікують його кількісно-якісні характеристики. ЛЗ можуть корелювати як з графічними знаками, так і з іншими невербальними та вербальними одиницями. Лексичний простір силенціальних ситуацій об'єктивується наявністю вербального, невербального, зокрема – графічного позначення мовчання. Наповнення зазначених моделей верифікується емпіричним матеріалом художнього дискурсу, в якому суб'єктами силенціального ефекту виступають автори художніх текстів та їх персонажі. Окремий сектор утворюють образи мовчання – живі та неживі, персоніфіковані та неперсоніфіковані. Вважаємо, мовчання, як силенціальний ефект, потребує подальшого аналізу його семантики, структури, прагматики, осмислення середовища, режиму та стилю його екстеріоризації у різних дискурсах.

Література

1. Анохіна Т.О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англomовному художньому дискурсі: Автореф.дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Запорізький державний університет.– Запоріжжя, 2006. – 18 с.

2. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. – Харків: Константа, 2006. – 300 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Скляренко С. Володимир. – Київ: Держ. вид-во худ.літ., 1962. – 545 с.

2. Burgess, Antony. Childhood – Suffolk: Penguin books, 1996 – 57 p.

3. Castaneda, Carlos. The Teachings of Don Juan: A Yaqui Way of Knowledge. – Berkley: U of California P, 1998. – 155 p.

4. Steel, Danielle. Jewels. – USA: Dell Book, 1993. – 471 p.

5. Dellany, Samuel. The Collected Short Stories. – Gr. Br., 1992. – 762 p.

6. Griffith, Nicole. Slow River. – New York: Ballantine Books, 1995. – 343 p.

7. King, Stephen. The Shining. – New York: A Signet Book, 1978. – 464 p.

8. Koontz, Dean. Mr. Murderer. – New York: Berkley Books, 1994. – 481 p.

9. Milligan, Spike. It Ends with Magic. A Milligan Family Story. – : Penguin Group, 1990. – 243 p.

10. Rey, Pierre. The Greek. – London: Coronet Books, 1995. – 480 p.____

Тема 5: Категорії моральнісного відношення

Турчин М.Я. Толерантність як етична добродійність / М. Я. Турчин // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. Наук. журнал. – Житомир: ЖДУ, 2008. – Вип. 38. – С. 21-25.

У статті здійснюється аналіз толерантності як етичної добродійності. Зазначається, що толерантність виступає вищим моральним принципом розвитку особистості та демократичного суспільства, а також аналізується толерантність з точки зору принципу поведінки, а в життєвому плані толерантність виконує функцію обмеження агресивності людини.

Актуальність розмов про толерантність є самоочевидною. Посилення міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації, всупереч очікуванням, не призвело до зниження гостроти міжетнічних, релігійних та економічних проблем. Спроби мирними засобами вирішити культурні, конфесійні та інші конфлікти, пом'якшити ситуацію кризи ідентичності для окремої людини, соціальної групи чи суспільства в цілому, особливо в період радикальної трансформації, змушують звернутися до проблеми толерантності як важливої цінності, етичної добродійності та практичного принципу міжкультурного діалогу.

Активізація уваги до проблеми вимагає більш чіткого тлумачення поняття "толерантність" та найрізноманітніших її інтерпретацій і аспектів ("терпіння", "терплячість", "терпимість" та ін.). Американський філософ М. Уолцер розуміє толерантність як набір певних мотивів, серед яких – байдужість; моральний стоїцизм; відсторонення, пов'язане з небажанням протистояти; підтримання будь-якого розмаїття [1: 25-26]. Розуміння толерантності як терпимості притаманне і вітчизняним дослідникам. "Філософський енциклопедичний словник" визначає толерантність як "термін, яким позначають доброзичливе або, принаймі, стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)" [2: 642-643].

Корені дослідження даної категорії сягають своєї давнини, починаючи зі стародавньої античності (Аристотель, Геракліт, Перикл, Платон, Сократ, та ін.), закінчуючи сучасними дослідниками. У різні історичні періоди, в найрізноманітніших школах та напрямках ми можемо простежити такі визначення поняття "толерантність":

- приборкання пристрастей посередництвом виховання і знання (Сократ);
- інтелектуальний самозахист (Платон);
- прямування до "золотої середини" (Аристотель);
- стриманість (Піррон, Тимон);
- спасіння і покаєння (Тертуліан);
- переборення страждань (Тома Аквінський, Майстер Екхарт);
- переборення спокуси (Еразм Роттердамський);

- симпатія (А. Сміт, Д. Юм);
- ефективний самоконтроль (Л.К. Вовенарг);
- прагнення поміркованості (Ф.В. Вейс);
- співстраждання (Ж.-Ж. Руссо, А. Шопенгауер);
- всезагальний людський обов'язок (І. Кант);
- збереження мудрої міри рівноваги (І.В. Гете);
- суспільний інстинкт (Ч. Дарвін);
- ідея всезагальної рівноваги (Г. Спенсер);
- можливість контролювати чуже життя (марксизм);
- інтелектуальна симпатія (А. Бергсон);
- релігійний ентузіазм (У. Джеймс);
- соціальна педагогіка (Демократичний соціалізм, В. Ейхлер);
- терпляче відношення до свого вибору (С. Кіркегор);
- принцип збереження (К. Ясперс);
- внутрішній регулятор мого відношення до Іншого (Ж.-П. Сартр);
- феномен мовчання (Т. Карлейль);
- переборення свого мовчання (А. Камю);
- компроміс суб'єкта з дійсністю для досягнення своїх потреб і бажань (Х. Плеснер);
- інтелектуальне переживання (Е. Гуссерль);
- рефлексія чужого досвіду (В. Франкл);
- співіснування різних мовних форм (Конвенціоналізм, Е. Мах, Л. Вітгенштейн).

У російській філософській думці вперше активно порушувались проблеми, пов'язані з розмежуванням "терпимості серед інших актів поведінки" (Л.І. Петражицький), та пошуком сенсоутворюючих конструкцій для цього поняття (С.Л. Франк, М.О. Бердяєв). Поряд з тим, можемо виділити наступні визначення:

- терпимість як штучно віднайдена середина (І.В. Кірієвський, М.Я. Данилевський);
- терпимість як надійна зброя для уникнення розколів (О.П. Куніцин);
- фізіологічна характеристика людини (П.Я. Чаадаєв);
- визнання чужої свободи (В.О. Соловйов);
- елемент активної співпраці (Л.І. Петражицький, К.М. Леонтьєв, Ф.М. Достоєвський);
- терпимість як політична поміркованість і громадянська мужність (С.Л. Франк);
- рівень моральної усвідомленості (М.О. Бердяєв);
- терпимість як співчутливе відношення до Іншого (С.В. Майєк);
- внутрішньо активне відношення, що проявляється або у співстражданні (і мовчанні), або у дії (і діалозі) (Ю.А. Іщенко);
- як зацікавлена готовність прийняти Іншого таким, яким він є (Ю.А. Шрейдер);

З точки зору Платона, "толерантність" – це "інтелектуальний самозахист", що визначає стиль духу, при якому, завдяки відчуттю різноманітності, утверджується вільне співтовариство. Обов'язок бути терплячим обумовлений необхідністю стабільного розвитку суспільства, коли розуміння досконалого людина ще не усвідомлює. Розвиваючи це положення, Аристотель звертає увагу на ціннісний аспект, підкреслюючи: "толерантність" – це етична добродетель, що породжена звичкою і є властивістю практичної поведінки (досягнення "золотої середини").

Для епікурейців і ранніх стоїків толерантність пов'язана із переживанням, зазнанням страждань, адже жорстокість і несправедливість дають можливість вправлятися у добродетелі і виховують стійкість та мужність. Пізні стоїки (Сенека, Епіктет і Марк Аврелій) намагалися звести воедино твердження епікурейців та ранніх стоїків, визначивши толерантність основою мужності (Сенека). Марк Аврелій вважав, що моральними цінностями толерантності є: справедливість, істина, розсудливість і мужність.

У ранній християнській етиці толерантність (Августин) пов'язана з можливістю переборення гріховності через аскетичний нормативний ідеал. Людині лише залишається вірити в Бога і сподіватися на спасіння від августинівського "земного града". Процес знаходження людиною різноманітних ступенів організації життя спочатку виражався за допомогою релігійності як однієї із форм суспільної свідомості. При всій багатоманітності її проявів, визначальним значенням для європейської філософської традиції є співвідношення язичництва і християнської релігії. Синтез двох культур здійснюється через засвоєння досягнень язичництва, які не суперечать християнській вірі (Тертуліан).

З розвитком міської цивілізації, раціоналізацією світорозуміння і пробудженням знань виникає потреба примирення Бога з грішним світом, і переходом від морального радикалізму до морального компромісу.

Толерантність як модель поведінки, з однієї сторони, повинна відображатись на законодавчому рівні, а з іншої – бути нормою поведінки для кожного члена суспільства, не тільки декларацією бажаного, а потребою. Це наслідок того, що ще в Нагірній проповіді було сказано: зло – безглузде, коли його запита виявляються нікчемними в порівнянні з вашою поступливістю, що знецінює шкоду. Це ставить жертву в активну позицію. У даному випадку можлива лише екзистенційна перемога, а не моральна. "Друга щока" не звертається до докорів сумління ворога, але показує йому всю безцільність починання.

В етичній теорії Нового часу толерантність – це принцип налаштованості на злагоду. Як етичний принцип його ввів у науку Дж. Локк у трактаті "Листи про толерантність" (1688 р.). Філософ говорить про важливість терплячості у таких питаннях, як, скажімо, вибір людиною віри. Якщо церква буде втручатися у вибір і вдаватися до примусу, віра буде нещирою. Філософ наголошує на необхідності терплячості у стосунках церкви і держави. Кожна з цих інституцій, на його думку, повинна виконувати своє коло зобов'язань і

не втручатися в чужу сферу. Вони мають співіснувати на засадах толерантності.

Особлива роль у теоретичному осмисленні і практичному втіленні принципу толерантності належить епосі Просвітлення, що проголосила свободу совісті і слова. Завдяки просвітникам, особливо французьким, поняття толерантності тісно ввійшло у політичний словник. Домінування толерантного спілкування сприяє знаходженню сенсу в результаті активної і плідної співпраці, співучасті, солідарності. На цьому фоні успішно проходять процеси адаптації людини в рамках комунікативних зв'язків.

Через "бунт" (А. Камю) виникає самоусвідомлення людини і визначається міра толерантності, встановлена людиною як такою та протиставлена режиму, що пригнічує її індивідуальність. Цією мірою є "рішучий протест проти будь-якого втручання", що характеризується переконаністю бунтівника у своїй "добрій волі". За допомогою "наявності _____ бунтарського пориву" людина переступає "своє мовчання" і вимагає, "щоб з нею поводитись як з рівною". Особливу роль відіграє формування "базової довіри" (Е. Еріксон).

У філософській антропології "толерантність" трактують як здатність до самозбереження власного "я" в результаті опору. Акт "опору" здійснюється людиною за допомогою пригнічення і витіснення власних захоплень та аскетичного ставлення до свого життя. Людина постає "вічним протестантом проти будь-якої дійсності".

Пов'язуючи толерантність з раціоналістичною традицією, К. Поппер звертається до кантівського трактування "золотого правила" моральності, стверджуючи, що важливим компонентом толерантності є відповідальність. На перше місце виходить створення державою і її інститутами умов для визнання та реалізації людиною (громадянином) своїх прав і обов'язків. Від людини, як такої, вимагають шанобливого ставлення до інших.

Персоналізм підносить "толерантність" як моральний принцип, в основі якого – повага до "Інших" та багатоманітність "ідеологічних позицій", що взаємозрівноважують одна одну. Принцип терпимості набуває значення духовної цінності і є необхідною умовою стабілізації суспільної (М. Бердяєв, Л. Шестов та ін.).

Таким чином, більшість дослідників схиляються до думки, що терпимість пов'язана з відчуттями і терплячістю людини (морально-етичний аспект), а толерантність характеризує соціальний рівень взаємостосунків між людьми, рівноправну поведінку, не залежно від фізичних, психологічних та інших відмінностей між людьми (морально-правовий аспект).

З точки зору психології "толерантність" – це якість, що визначає поведінку людини в найбільш екстремальних ситуаціях, більше того – в переломні моменти її життя. При цьому вихід із ситуації "екзистенційного вакууму" (В. Франкл) можливий лише завдяки людській совісті. Похідною совісті постає відповідальність людини, яка вбирає у себе всю багатоманітність відносин і характеризується нормативно-правовими критеріями.

Розгляду толерантності з точки зору принципу поведінки сприяли праці, присвячені дослідженню різних моделей моральної поведінки. У зарубіжній філософії в цьому відношенні можна виділити праці таких авторів, як Е. Фромм, Дж. Ролз, А. Сен, Ю. Хабермас, Ф. Хайек та ін. Толерантність є і має бути незмінною якістю поведінки індивіда нового тисячоліття, бо включає в себе, водночас, і терпимість несхожості до Іншого, і готовність прийняти його як рівного в середовищі своїх і чужих. У соціальному контексті, контексті нашої повсякденності толерантність може трактуватись як готовність людини дозволити іншим людям обирати собі стиль життя і поведінки при обмеженні таких негативних явищ, як насильство та хулігансько-аморальні вчинки. І якщо слово "терпимість" часто асоціюється з пасивним прийняттям навколишньої реальності, непручанням, здатністю "підставити ліву щоку", то настанови на толерантність, навпаки, проявляють себе активною життєвою позицією, що передбачає захист прав будь-якої людини і ставлення до проявів нетерпимості як до неприпустимих у цивілізованому суспільстві [3: 281]. Залежно від вибору людиною певної життєвої позиції, ми спостерігаємо прояви толерантності або насильства. Ю.А. Шрейдер класифікує толерантність як один із механізмів насильної боротьби. Розрізняючи ці поняття, автор підкреслює, що ідея терпимості відноситься "до стилю життя спільнот, що тісно співіснують", а ідея толерантності – "до інших цінностей, релігійних вчень" [4: 127]. Важливо усвідомити, що толерантність – це цінність, що заперечує насилля, екстремізм і в цій якості породжує християнські принципи милосердя та терпимості. У зв'язку з цим постає питання, чи існує межа толерантності; коли вона переходить у байдужість, ухилення від моральних оцінок, соціальну пасивність? Існує думка, що позитивний образ толерантності поведінки не рідко використовується для виправдання зла, потурання йому, тому варто більш глибоко дослідити прийнятні форми толерантності, вивчити її парадокси. Необхідність дотримання толерантності у відношенні до морально-неприйнятною поведінки є її центральним та основним парадоксом. Толерантна _____ поведінка заперечує використання насилля і одночасно ставить нас перед проблемою: в якому випадку використання своєї сили буде морально-вірною, і в якому, навпаки, перетворюється на потакання злу. Очевидно, що з точки зору комунікативної парадигми людського співжиття, яка базується на етичних засадах поваги до Іншого, насилля не може бути моральним, але в реальному житті змушені вдаватись до нього. Намагаючись вирішити цей парадокс, ми повинні погодитись, що насилля може бути легітимним або ні, але воно залишається неморальним. Водночас, байдужість до морального зла не є моральною [5: 104].

Толерантність не може з'явитися з нічого в умовах, коли світ твердо переконує людину в тому, що у життєвій грі переможцем виходить не терплячий, а жорстокий. Отже, її треба виховувати, що, в певному сенсі, означає розвивати вміння керувати своєю власною поведінкою, маючи перед собою якийсь "образ", нехай то буде взірець поведінки, авторитет чи

Абсолют. Це певний спосіб поведження чи реагування, який не завдає шкоди Іншому, але бере до уваги цього Іншого. Варто підкреслити, що терпимість до іншого не має на меті відмову від його критики чи від власних переконань, а передбачає визнання плюралізму. Толерантність є особливо необхідною там, де відсутній точний критерій оцінки і доказів переваги будь-яких принципів, поглядів чи рішень (нехай то будуть питання релігійної віри, моральних переконань, національних традицій та ін.).

Отже, толерантність – це врівноваженість (моральна і правова) суб'єкта на основі його самовизначення, самоповаги та визнання "Іншими". Толерантність як прагнення до самозбереження спрямована на збереження індивідуальності людини при її відкритості всій багатоманітності світу. На перше місце постає питання про збереження "самості" у бутті та необхідності діалогу з Іншими. Протидіючи агресивній поведінці, вона є характеристикою суб'єкта, який наділений мужністю при відстоюванні своєї позиції.

У життєвому плані толерантність виконує функцію обмеження агресивності людини. При реалізації своїх інтересів і законних прав суб'єкт повинен навчитись вирішувати протиріччя. Інструмент – розширення соціокультурного діалогу на основі переговорів, зняття цього протиріччя через уміння домовлятися. Така позиція припускає розширення кола особистих морально-ціннісних орієнтацій за рахунок взаємодії з іншими народами і закладає в це поняття підтекст збагачення новими культурними надбаннями, активний діалог культур.

На наш погляд, толерантність повинна носити характер добровільного, індивідуального вибору. Її не можна нав'язати, а лише здобути за допомогою виховання, інформації та досвіду. Історично склалося так, що толерантність визначають як порозуміння, яке не є наслідком злагодженої взаємодії сторін, а викликане необхідністю утримуватися від конфліктів. Принцип толерантності не виключає діалогу та морального супротиву позиції, що заперечує цінності моралі та культури загалом. Він передбачає визначеність позиції, утвердження її, але засобами, що не нищать істину та не заперечують цінності особи – носія іншого, відмінного типу досвіду [6: 469].

Зростаюча актуальність принципу толерантності пов'язана із ситуацією стрімкої індивідуалізації досвіду та усвідомленням особистістю його цінності. Виховні зусилля видаються малоефективними тою мірою, завдяки якій виховний ідеал виходить з певних апріорних моральних принципів, що не реалізуються в дійсності з необхідністю, а тому видаються схоластичними. Толерантність ставить перед необхідністю розведення у виховному процесі двох життєво-суперечливих позицій. Це, з одного боку, гонитва за чуттєвими задоволеннями, часто сумнівного гатунку, які пропонує життя, а з іншого – свідоме моральне саморегулювання, плекання доброчесності. Перше – спокусливе своєю легкістю та зовнішньою ефективністю. Друге – видається обтяжливим і малозрозумілим з огляду на перспективи, особливо у молодому віці, коли людина налаштована на осягнення зовнішнього світу та на самореалізацію в ньому. Тут варто пригадати загальновідомий принцип "міри" або "середини" у виборі,

обґрунтований в етиці Аристотеля, який не занурюючи людину в аскезу, дозволяє їй зберігати моральну гідність. Отже, пропонуючи дві позиції, з огляду на наявні в кожній можливості самореалізації та самоздійснення, ми виходимо із толерантного ставлення до різних, за ціннісним змістом, життєвих установок та поваги до суб'єктів вибору.

Толерантність – це активна позиція самообмеження і навмисного невтручання, добровільна згода на взаємну терпимість різних суб'єктів, що перебувають у незгоді. Суспільна толерантність – це сума індивідуальних толерантностей лише в тому випадку, коли особистість культивує установку на згоду і співпрацю, а суспільство цю установку заохочує.

Отже, можемо з упевненістю сказати, що толерантність виступає ключовим моральним принципом, етичною доброчинністю громадянського суспільства. Поряд з тим, проте, як показує досвід, абсолютизована толерантність дає "зелене світло" свавіллю і насильству, тому за жодних обставин толерантність не повинна потурати злу, посягати на свободу і моральну гідність людини. Розгляд проблеми засвідчує відсутність єдиного погляду на поняття толерантності, її контекстуальний характер; значення толерантності не стільки як цінності, скільки як доброчинності, інструменту розв'язання конфліктів; емпіричний характер толерантного вибору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Уолцер М. О терпимости. – М., 2000. – 163 с.
2. Філософський енциклопедичний словник. / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
3. Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 309-310. Філософія. – Чернівці: Рута, 2006. – 319 с.
4. Шрейдер Ю.А. Этика. – М.: Текст, 1998. – С. 237.
5. Хомяков М.Б. Толерантность: парадоксальная ценность // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – № 4 – С. 103-107.
6. Мовчан В.С. Історія і теорія етики. Курс лекцій: Навч. посібник. – 2-ге доп. вид., 2005. – 448 с.

Темаб: Свідомість, поведінка, настрої і думки людей у контексті масової та міжкультурної комунікацій

Лабунець Ю.О. Міжкультурна комунікація як засіб розуміння ментальних особливостей різних культур // ВІСНИК ПСИХОЛОГІЇ І ПЕДАГОГІКИ [Електронний ресурс] : Збірник наук. праць / Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – Випуск 7. – К., 2012. – Режим доступу до збірника : [http://www.psyh.kiev.ua/Збірник наук. праць. - Випуск 7](http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._Випуск_7)

У статті розглянуто проблему формування здатності особистості до ефективної міжкультурної комунікації як засобу розуміння ментальних особливостей різних культур, що є гарантом ефективного діалогу культур в сучасному світі. Подано характеристику основних перешкод, що заважають процесу ефективної міжкультурної комунікації.

***Ключові слова:* міжкультурна комунікація, чинники ефективності міжкультурної комунікації, комунікативний вплив, етноцентризм.**

Актуальність теми. Розгляд проблеми набуття здатності до міжкультурної комунікації є нагальною для вирішення на сучасному етапі розвитку глобалізованого суспільства, оскільки комунікація є невід'ємною частиною життя особистості в соціумі. Без спілкування не може існувати соціуму, а без соціуму не існуватиме і людини як соціальної істоти, як культурної особистості. Комунікація «править» людиною, має безпосередній вплив на її життя, поведінку, пізнання світу і себе як частини світу. І саме

тому проблема осмислення вище зазначеного процесу міжкультурної комунікації та її засад та сучасні світові процеси: конфлікти на національному щаблі прояви етноцентризму, націоналізму зумовлюють науковців до знаходження ефективних шляхів подолання цих проблем. Одним з них може бути вироблення здатності особистості до міжнародної комунікації як одного з засобів розуміння інших мовних, культурних уподобань.

Актуальність дослідження зумовлена постійною прогресією рівня міжкультурної взаємодії на світовому рівні. Ця проблема потребує подальшого вивчення міжкультурної комунікації в контексті визначення її як засобу розуміння ментальних особливостей, не зважаючи на чисельні дослідження вчених про міжкультурну комунікацію не розкритим залишається аспект вироблення здатності до ефективної міжкультурної комунікації крізь призму розуміння ментальних особливостей різних культур.

Аналіз досліджень. Вже більш двохсот років серед науковців обговорюється питання про співвідношення мови й етносу в їх взаємодії. Існували протилежні точки зору, на таку взаємодію: зокрема, Б. Бауер розумів мову «посередником» між нацією і культурою, розглядав націю як результат містичної долі, заперечував будь-яку роль мови у формуванні нації. Й. Гердер [2] і В. Гумбольдт [3] надавали мові провідного значення у формуванні національної специфіки, Е. Сепір [7] вважав модель соціального поведіння залежною від специфіки відображення і позначення в знаках мови, і ми абсолютно приєднуємось до цієї думки.

Постановка мети. Людям, що за об'єктивних обставин мають відношення до процесу міжкультурної комунікації відомо, що навіть володіючи однією мовою люди не завжди можуть правильно зрозуміти один одного і причина криється у непорозумінні різниці культур.

Наскрізною темою цієї статті є теза про необхідність формування толерантності до інших культур, що починається саме з визнання та пізнання своєї рідної. Толерантність до інших культур передбачає активізацію та усвідомлення особистістю інтересу та поваги до інших культур, долання в собі почуття роздратування, що виникає, через нерозуміння чи несхожість інших культур з власною. Отже, метою статті є розгляд проблеми вироблення здатності до міжкультурної комунікації, а також чинників, що допомагають і навпаки – ускладнюють процес спілкування.

Виклад основного матеріалу. Розгляд проблеми варто розпочати з тлумачення поняття «комунікація». Під комунікацією, ми розуміємо, безпосередній акт спілкування, локацію між двома і більше індивідами, побудовану на взаєморозумінні. Крім того, комунікація – це також способи за допомогою яких люди вибудовує відносини з іншими та розуміє почуття

та думки інших [4]. Е. М. Верещагін і В. Г. Костомаров в своїй книзі «Мова і культура» визначають міжкультурну комунікацію як «адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, що є приналежними до різних національних культур» [1, 26]. Ми розуміємо поняття «міжкультурна комунікація» як обмін інформацією, почуттями, думками представників різних культур, оскільки саме мова являє собою символічний код культури певного народу.

У процесі міжкультурної комунікації повноцінне розуміння забезпечується елементами мовного етикету: звертання, знайомство, запрошення, комплімент і поздоровлення, через які виявляється соціокультурна специфіка партнера в акті комунікації. Мова є засобом пізнання світу, збереження і передачі інформації, а в контексті міжкультурної комунікації вона є засобом пізнання ментальних особливостей культур в діалозі культур, що виникає. Ми розглядаємо мову, насамперед, як ту частину культурного менталітету, що складає сферу духовності та цінностей.

Міжкультурне спілкування є моделлю будь-якого спілкування, умовами якого є наявність певної єдності, а також наявність розбіжностей — оскільки саме вона викликає потребу в спілкуванні чи обміні інформацією, почуттями, думками, що супроводжуються оцінкою співрозмовника і самооцінкою.

Важливо враховувати, що ефективність міжкультурної комунікації знаходиться у зв'язку з успіхом мовної взаємодії, що завжди відбувається в деякому соціальному і культурному контексті, який багато в чому визначає форму і зміст повідомлення, що зумовлені культурою в якій здійснюється процес комунікації. Ми акцентуємо увагу на мові як ментальному феномені, що виступає безумовним стрижнем комунікації. Мова являє собою закодовану сукупність знань людини, її уявлень про світ, її індивідуального життєвого досвіду, цілісної картини світу всього соціуму.

Зрозуміло, що в процесі міжкультурної комунікації діють загальні закони спілкування. До акту безпосереднього спілкування відбувається своєрідне «зчитування» або прогнозування змісту майбутньої комунікації. Окрім того, успіх мовної взаємодії між представниками різних культур багато в чому визначений не логічною аргументацією, а ступенем взаємної симпатії та довіри.

У результаті вже першого знайомства складається психологічна установка, у рамках якої відбуватиметься спілкування. При спілкуванні між представниками різних культур цих правил не завжди дотримуються, особливо якщо вони різні. Наприклад, у різних культурах прийнято додержуватися різних дистанцій між співрозмовниками. Мінімальна дистанція у арабів і латиноамериканців, максимальна — у північноамериканців. Тому для латиноамериканця спілкування на дистанції, до якої звиклі їхні північні сусіди, здається надто холодним і надто офіційним, а для північно-американця зона спілкування латиноамериканців здаватиметься надто нав'язливою, агресивною і небезпечною. Офіційна зона

спілкування в українців та росіян визначається звичайно довжиною двох рук, простягнених для рукостискання, а зона дружня — довжиною двох зігнутих у лікті рук [6].

Міжкультурна комунікація має ряд особливостей, які роблять її більш чутливою, вимогливою та змістовною, ніж простий процес міжособистісної комунікації, оскільки окрім двох модальностей (самостійних систем елементів): вербальної (включає мову з її унікальним набором фонем, морфем і лексики, синтаксисом і граматикою тощо) та невербальної (включає в себе немовну поведінку, в тому числі виразу обличчя, погляд і контакт очей, голосові інтонації і паралінгвістичні підказки, міжособистісне простір, жести, позу тіла і паузи), слід включити фактори особистісного сприйняття та інтерпретації отриманої інформації одне одним у процесі міжкультурної комунікації.

Під час міжкультурних зустрічей існує ймовірність виникнення конфліктної ситуації, причиною яких може бути відсутність можливості послати або прийняти сигнали однозначним чином (оскільки учасники комунікації з різних культур звикли це робити під час внутрішньокультурних комунікацій по різному). За таких умов міжкультурна комунікація вимагатиме додаткових зусиль, а саме обминання «каменів спотикання», що ми розглянемо нижче.

Щоб уникнути конфліктних ситуацій в процесі міжкультурної комунікації і зробити її ефективною крім гармонійного використання елементів вербальної та невербальної модальності, слід пам'ятати та ухилятися від шести основних перешкод, або «каменів спотикання», виділених Варною [4], що стоять на заваді ефективної міжкультурної комунікації:

1. Допущення подібностей. Причиною нерозуміння при міжкультурній комунікації може стати припущення людей про те, що всі вони досить схожі для того, щоб легко спілкуватися один з одним. На нашу думку, комунікація являє унікальну людську особливість, яка формується специфічною культурою і суспільством, тобто вона є продуктом культури. Ступінь допущення людьми того, що інші їм подібні, варіює для різних культур, і являє собою культурну змінну.
2. Мовні відмінності. В процесі спілкування мовою, яка є для людини не рідною, вона часто вважає, що слово, фраза або речення мають одне й тільки одне значення – те, яке вона має намір передати. Це припущення ігнорує всі інші можливі джерела сигналів та повідомлень, включаючи невербальну експресію, інтонацію голосу, позу, жести і дії тощо.
3. Помилкові невербальні інтерпретації. У будь-якій культурі невербальне поведінка становить більшу частину комунікативних повідомлень. Але дуже важко повністю розуміти невербальну мову культури, яка не є вашою власною. Неправильна інтерпретація

невербальної поведінки може легко призвести до конфліктів чи конфронтації, які порушують комунікативний процес.

4. Упередження та стереотипи. Зайва опора на стереотипи може перешкодити нам об'єктивно подивитися на інших людей та їх повідомлення і знайти підказки, які допоможуть інтерпретувати ці повідомлення в тому ключі, в якому нам мали намір його передати.
5. Прагнення оцінювати. Культурні цінності також впливають на наші атрибуції щодо інших людей і оточуючого нас світу. Різні цінності можуть викликати негативні оцінки, які стають ще одним каменем спотикання на шляху до ефективної міжкультурної комунікації.
6. Підвищена тривога або напруга. Епізоди міжкультурної комунікації часто пов'язані з більшою тривогою і стресом, ніж знайомі ситуації внутрішньокультурної комунікації. Варто бути обережним з використанням стереотипів та упереджень, зважаючи на сучасну ситуацію міжкультурних контактів. Людина повинна усвідомлювати їх вплив на ефективність міжособистісної та міжкультурної комунікації, оскільки стереотипи та упередження здатні утворювати непередбачувані наслідки, породжені їх єдністю із низкою конкретно-історичних соціальних детермінант [4].

За дослідженнями І. Ю. М'язової одним із факторів, що може стояти на заваді ефективної міжкультурної комунікації є явище етноцентризму. Воно стоїть на межі позитивних та негативних факторів, що впливають на міжкультурну комунікацію. Слід вважати, що явище етноцентризму є нормою повсякденного функціонування суспільства та органічною складовою соціального порядку і миру, тому в міжкультурній комунікації він відіграє неоднозначну роль: позитивний аспект полягає у підтриманні ідентичності та збереженні цілісності етнічних груп, а негативний – у неприйнятті чужих етнічних груп. Своєрідним синтезом позитивних і негативних аспектів етноцентризму постає мультикультуралізм, що утверджується в якості чинника єдності індивідуальної і соціальної свободи людини та ознаки культурного розмаїття соціуму [5].

Висновок. Проблема вироблення здатності до міжкультурної комунікації як процесі обміну інформацією, почуттями, думками представників різних культур є наразі напрочуд обговорюваною. Задля ефективного її вирішення в кожному конкретному випадку слід сформулювати здатність до міжкультурної комунікації, що включає в себе компетентність в використанні вербальних і невербальних модальностей, уміння та інтерпретування, знання і формування навичок міжкультурних взаємодій. Перспективою подальших наукових розвідок вважаємо більш ґрунтовне дослідження аспектів невербальної модальності процесу міжкультурної комунікації.

Список використаних джерел.

1. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. — М., 1990. — 250 с.
2. Гулыга А. В. Гердер. / А. В. Гулыга. Изд. 2-е, доработ. (изд. 1-е — 1963). — М.: Мысль, 1975. — 184 с.
3. Даниленко В. П. Вильгельм фон Гумбольдт и неогумбольдтианство. / В. П. Даниленко — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. — 216 с.
4. Психология и культура / Под ред. Д. Мацумото. — СПб.: Питер, 2003. — 718 с.
5. М'язова І. Ю. Особливості тлумачення поняття “міжкультурна комунікація” / І. Ю. М'язова // Філософські проблеми гуманітарних наук. — 2006. — № 8 . — С. 108–113.
6. Тер-Минасова. Язык и межкультурная коммуникация. / С. Г. Тер-Минасова. — М.: Слово/Slovo, 2008. — 264 с.
7. Sapir, Edward Selected writings in language, culture and personality. / Edward Sapir — Berkeley : University of California Press, 1949. — 250 p.

Тема7 : Комунікація в різних сферах соціального життя.

Рекомендована література

Базова

1. Аболіна Т. Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О. Д та ін., за заг. ред. Панченко В. Прикладна етика Навчальний посібник. - К.: «Центр учбової літератури», 2012.-392 с. Режим доступу: http://www.big-library.com.ua/book/45_Prikladna_etika

2. Апресян Р. Профессиональная, прикладная и практическая этики // <http://ethicscenter.ru/ed/kaunas/apr.html>
3. Борейко В., Подобайло А. Екологічна етика. Навчальний посібник. – К., 2004.
4. Васянович Г. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник. – Львів: Норма, 2005. – 344 с.
5. Гусейнов А., Апресян Р. Этика. – М.: Гардарики, 1998. – 469 с.
6. Этика: Навчальний посібник / Т.Г. Аболіна, В.В. Єфименко, О.М. Лінчук та ін. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
7. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К. : Лібра, 1999. – С. 231 – 254.
8. Золотухина-Аболина Е.В. Курс лекцій по етике. - РнД, Феникс, 1999. - 384 с. Режим доступу: <http://uchebalegko.ru/v12217/>
9. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для техногенної цивілізації / Г. Йонас [пер. з нім. А. Єрмоленко]. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
10. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф. Капра. – К. : София, 2003. – 336 с.
11. Коновалова Л. Прикладная этика (по материалам западной литературы) // www.philosophy.ru/iphras/library/konov.html
- Конецкая В.П.** Социология коммуникации. М., 1997. С. 178-198.
12. Ларіонова В.К. Історія етичних учень. Посібник. – Івано-франківськ: Видавництво “Гостинець”, 2004
13. Малахов В.А. Этика : Курс лекцій: Навч. посібник. — К.: Либідь , 1996. — 304 с.
- 14. Почепцов Г.Г.** Коммуникативные технологии XX в. М., Киев, 1999. С. 64-82.
- 15. Панфилова А. П.** Деловая коммуникация в профессиональной деятельности. СПб: Знание, 2001. - С.33-75. 263-293.
- 16. Почепцов Г. Г.** Теория и практика коммуникации: от речей президентов до переговоров с террористами. М., 1998. С. 18-48.
- 17. Пляхова А. В.** Символ и социальность // Социология и общество. Тезисы Первого Всероссийского социологического конгресса «Общество и социология: новые реалии и новые идеи». СПб., 2000. С. 351-352.
- 18. Резаев А.В.** Социология коммуникативных процессов, систем, отношений // Социология и общество. Тезисы Первого Всероссийского социологического конгресса «Общество и социология: новые реалии и новые идеи». СПб., 2000. С. 349-350.
19. Сичивиця О. Моральна відповідальність вченого і суспільно-історичний процес. – Львів, 2000.
20. Федоренко Е.Г. Профессиональная этика / Е.Г. Федоренко. – К.: Вища школа, 1983. – 216 с.
21. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Ф. Фукуяма. – Львів : Кальварія, 2005. – 380 с.
22. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. М., 1992.

23. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер; [пер. с нем. Захарченко Н.А., Колшанского Г.В.; Общ. ред. и предис. проф. Карпушина В. А.] – М: Прогресс, 1973. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до дж.: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Schweitzer/Index.php

Додаткова

1.Хрестоматія з курсу “Комунікативна етика” для студентів філософського факультету спеціальності “Філософія” / Упорядник: к.філос. н., ас. Винник-Остапишин В.Р. Електронна версія.

Жирун О.А. Педагогічна комунікація в аспекті професійної ідентичності //ВІСНИК НТУУ “КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 1’2010. – С.100-104

За своєю суттю професійна педагогічна діяльність є багатофункціональною і, певною мірою, суперечною. Одним із протиріч є невідповідність між педагогічною і комунікативною підготовкою педагогічних кадрів.

У педагогічному процесі комунікація – основа всієї педагогічної діяльності. Наявність комунікативних якостей у випускника вищого педагогічного закладу є сьогодні нормативно обов'язковою. Проте проблема їх розвитку залишається недостатньо розробленою. Жодне представлено до сьогодні дослідження не дає чіткого системного поняття про структуру комунікативних якостей і не виділяє послідовності реалізації їх в комунікативних вміннях.

Зокрема, приділяється мало уваги даному аспекту з точки зору професійної ідентичності. Також відмітимо, що професійно-педагогічна комунікація належить до так званих соціономічних видів діяльності, де спілкування зі сторони, що супроводжує трудову діяльність, перетворюється на професійно значущу. Це зумовлює необхідність розгляду комунікативної сторони професійно-педагогічної діяльності, зважаючи на те, що спілкування виступає, і як засіб розв'язання освітніх завдань, і як соціально-психологічне забезпечення навчального процесу, і як спосіб організації взаємостосунків педагога та учня.

Досліджуючи дане питання, ми спирались на: теорію спілкування та діяльності (О.О.Бодальов, О.В.Брушлинський, І.А.Зимня, Н.В.Кузьміна, О.О.Леонт'єв), теорію професійної діяльності (О.М.Леонт'єв, В.А.Сластьонін), культурологічний підхід до педагогічної діяльності (А.В.Брушлинський, І.А. Шаповалова), концепцію особистісно-орієнтованого підходу в освіті (А.Б.Орлов, А.А.Реан), теорію ідентичності (Г.Брейкуел,

А.Ватерман, В.Зливков, С.Максименко, Дж.Марсія, Е.Еріксон, Л.Орбан-Лембрик, В.Павленко, М.Пірен, В.Столін, Т.Титаренко, Л. Шнейдер). Для виявлення сутності педагогічної комунікації є необхідним аналіз понять «спілкування» та «комунікація». Спілкування – це не просто обмін інформацією. Це взаємодія та взаємовплив двох індивідів, кожен з яких виступає активним суб'єктом. На рівні «спілкування – обмін інформацією» становлення особистості відбувається в рамках прояву її комунікативних здібностей, якостей, умінь, в межах реалізації комунікативної поведінки. Тут також здійснюється розвиток соціального становлення особистості, ступінь її активності у пошуках потрібної інформації.

Рівень «спілкування – сприймання людьми один одного» передбачає розвиток особистості як прояв її перцептивно-рефлексивних, емоційно-емпатійних можливостей. На цьому рівні виникає взаєморозуміння/непорозуміння між учасниками спілкування.

Рівень «спілкування – міжособистісні відносини» містить у собі розвиток статусно-рольових характеристик індивіда, прояв соціально-психологічних стереотипів поведінки людини певного соціально-психологічного типу.

Складові спілкування за традицією можна розглядати як рівень техніки (комунікативна компетентність) і як рівень стратегій (особистісні особливості). Об'єднані комунікативним наміром ці рівні утворюють комунікативну культуру. Особистість як суб'єкт спілкування є носієм певної культури, що і характеризує цей процес. Разом із тим завдяки взаємодії з іншими людиною оволодіває досвідом спілкування, пізнання і праці. Саме тому навчання, розвиток особистості, її професійне становлення досягається через спілкування. Вичерпну характеристику спілкування у навчальному процесі дав В.О.Кан-Калік, розкриваючи його як систему, прийоми та навички органічної соціально-психологічної взаємодії педагога та учнів, зміст якої містить обмін інформацією, пізнання особистості, здійснення виховного впливу, організація взаємовідносин за допомогою різних комунікативних засобів та цілісна трансляція особистості педагога на аудиторію [11].

При розв'язанні навчальних задач спілкування дозволяє забезпечувати повноцінний психологічний контакт з учнями, формувати позитивну мотивацію учіння, створювати психологічну атмосферу пізнавальної діяльності. При розв'язанні виховних задач через спілкування налагоджуються психологічний контакт між педагогом та учнем, формується спрямованість та міжособистісні стосунки у учнівському колективі.

При розв'язанні розвивальних задач через спілкування створюються психологічні ситуації, що стимулюють самоосвіту та самовиховання особистості, створюються можливості для виявлення та врахування індивідуальних особливостей учнів, здійснюється соціально-психологічна корекція розвитку та становлення особистісних якостей.

На нашу думку, поняття «спілкування» є вихідним стосовно поняття «педагогічна комунікація». Проте аналіз літератури з цього питання показав, що немає істотної відмінності в розумінні термінів «спілкування» і

«комунікація». Тому ми дотримуємося погляду Т. М. Дрідзе, М. С. Кагана, Т. Н. Астафурової, які вважають терміни дані відносно рівнозначними, тотожними, і визначаємо комунікацію як сукупність комунікативних здібностей, якостей, умінь і навичок, спрямованих на передачу, отримання і перетворення інформації у процесі міжособових стосунків, а також на встановлення і підтримку контакту. С.І.Самигіним педагогічна комунікація розглядається як специфічна форма спілкування, що «підпорядковується загальним психологічним закономірностям, властивим спілкуванню як формі взаємодії людини з іншими людьми, що включає комунікативний, інтерактивний і перцептивний компоненти» [17, 267].

Аналогічний підхід у формуванні ефективних взаємин у професійній діяльності з позицій психології ділового спілкування надається Г.В.Бороздіною [2]. Тут ділове і неформальне спілкування також досліджується в тісному взаємозв'язку соціально-психологічних сторін (перцептивна, комунікативна, інтерактивна). Причому, при зверненні до поняття «педагогічна комунікація» навчання описується автором як «взаємодія таких головних компонентів: викладач – змістовна навчальна інформація – учень (учні)» [2, 18]. Н.А.Іполітова [17] наголошує, що формування професійно значущих умінь студентів педагогічних ВНЗ повинно будуватися на вивченні риторики, мови і культури мовлення. Зважаючи на це, до комунікативно-мовних відносять наступні уміння:

- аналізувати, створювати і вирішувати професійно-значущі комунікативні висловлювання, ситуації, завдання,
- застосовувати отримані знання в нових умовах,
- опанувати норми зразкового педагогічного спілкування [2, 5].

М.Р.Львовим [14] до культури професійного мовлення висувуються вимоги змістовності; логічності; побудови, композиції висловлювань; володіння механізмами мови, вибирання мовних засобів, мовної норми, комунікативної доцільності і виразності. Є.М.Зарецька підходить до цієї проблеми доволі широко, викладаючи принципи професійної мовної діяльності з міждисциплінарних позицій, що включають такі "науки про людину", як риторика, логіка, психологія соціологія, філософія, етика, теорія інформації, семіотика, поетика, нейрофізіологія [8]. Тут ділове спілкування, що розуміється як професійна комунікативна форма мовної діяльності, будується на підставах риторики, як науки про доцільність мови. Електронні комунікації розглядаються як додаткові способи передачі інформації з використанням різних електронних пристроїв (телефон, переносні спеціалізовані ПК, копіювальна техніка, статичні і динамічні засоби візуалізації) колективного спілкування. В.А.Сластьонін [20, 353] розглядає професійну діяльність із позицій міжособового спілкування, спілкування в колективі, авторитету і самоствердження, конфліктних стосунків, адаптації, стресу і готовності фахівця.

Отже, педагогічна комунікація одночасно реалізує комунікативну, перцептивну та інтерактивну функції, використовуючи при цьому всю сукупність вербальних, образотворчих символічних і кінетичних засобів. Функціонально вона може бути контактною і дистанційною, інформаційною, спонукальною, координаційною, упорядковуючи при цьому взаємодію всіх суб'єктів освітнього процесу. Педагогічна комунікація характеризується подвійною спрямованістю, поліінформативністю, високою мірою репрезентативності, утворюючи специфічний синтез усіх основних характеристик що виражається в новому якісному змісті і визначається характером взаємодії суб'єктів освітнього процесу. Відбувається педагогічна комунікація завжди у соціальному контексті, виступаючи ідейно-моральною категорією, і вимагає від особистості педагога усвідомлення:

- власних потреб і ціннісних орієнтацій своєї діяльності;
- власних перцептивних умінь та вміння сприймати нове;
- норм і цінностей інших соціальних груп і культур;
- власних психічних станів.

Цікавим є те, що багатьма дослідниками підкреслюється синонімічність понять «педагогічна комунікація» та «педагогічна культура» (Белоусова Г.Ф., Бондаревская Е.В., Звездунова Г.В., Попова Е.А. тощо). Аналізуючи становлення комунікативної культури, вони пов'язують її ієрархію цілей (соціальнопсихологічних, комунікативно-організаторських, інтеграційно-комунікативних) з різними етапами педагогічної діяльності (наприклад, плануючим, координуючим тощо). Виходячи з різноманіття підходів до пояснення феномену «педагогічна культура», гуманістична педагогічна культура трактується як динамічна система педагогічних цінностей, творчих способів педагогічної діяльності і особистісних досягнень учителя в створенні зразків педагогічної практики з позицій людини культури. Такий підхід до виявлення суті явища, і розуміння педагогічної культури, як частини культури соціуму дозволяють виділити наступні структурні компоненти педагогічної культури: ціннісний, особистісний ті діяльнісний.

Отже, педагогічна комунікативна культура – це система цінностей-регулювальників педагогічної діяльності (ціннісний підхід); передумова, мета, спосіб, інструмент педагогічної діяльності, рівень самореалізації в ній, її результат і критерій оцінки (діяльнісний підхід); концентроване вираження особи педагога (особистісний підхід). Таким чином, вона є сукупністю норм способів і форм взаємодії і містить у собі кращі зразки і цінності поведінки, а саме:

- знання комунікативних норм і правил;
- знання індивідуальних особливостей тих, хто навчається;
- знання власних комунікативних якос-

тей

- уміння володіти комунікативною ситуацією.
- відношення до того, що навчається як до цінності.
- комунікативний ідеал.

Опанування комунікативних якостей, реалізація їх в комунікативних уміннях дозволяють педагогу ефективно спілкуватися з іншими, забезпечують психологічну сумісність у спільній діяльності, дають можливість моделювати процес спілкування у колектив з урахуванням можливих змін в організації, структурі і змісті освітнього процесу, сприяють реалізації особово-орієнтованого підходу до кожного учня.

Комунікативні якості викладача складаються з комунікативних здібностей і комунікативних умінь. Перелік і опис цих здібностей і умінь широко представлений в психолого-педагогічній літературі. Комунікативні здібності і уміння розглядають Бодалев О.О., Зимня І.А., Кан-Калік В. А. тощо. В.М.Панферов до комунікативних якостей відносить властивості, що розкривають ставлення до людей, ставлення до себе та особливості взаємовідносин між людьми, а також якості, що безпосередньо характеризують сам процес спілкування [16].

Таке широке тлумачення поняття комунікативних якостей дозволяє розглядати їх як наскрізну характеристику особистості. Саме тому В.М.Панферов описує комунікативні вміння як синтез загальнопсихологічних, соціально-психологічних та спеціально-професійних якостей особистості. У цьому ракурсі будь-яке особистісне утворення можна назвати комунікативним, маючи на увазі те чи інше його виявлення у поведінці та спілкуванні.

Але, повертаючись до феномена професійної ідентичності педагога, слід зазначити, що саме педагогічна комунікація, в усьому розмаїтті визначень та проявів, виступає одним із провідних чинників її становлення. Зважаючи на це, на перший план виступає вивчення структури діяльності викладача, виявлення умов, що визначають професійно- педагогічну діяльність, визначення рівнів сформованості професійних знань, умінь і навичок, і виділення на їх основі системоутворюючих компонентів змісту загально-педагогічної підготовки педагогічних кадрів у контексті становлення особистісно-орієнтованої парадигми освіти.

Уявлення, що розвиваються у вітчизняній психології, про професійну ідентичність в цілому узгоджуються з сучасними тенденціями в західній психології, де професійна ідентичність розглядається як компонент особи, що забезпечує успішну професійну адаптацію, і як домінуючий чинник професійної кар'єри, що базується на компетентності, профпридатності, інтересі до роботи та балансі з середовищем.

Професійна ідентичність педагога відображає систему дій, що забезпечують єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення професійної діяльності. Зважаючи на це, можна виділити наступні

компоненти: суб'єктний, що характеризує застосування досягнутого рівня професійної компетентності, його актуалізацію і реалізацію; об'єктний, що відображає будову і здійснення педагогічної діяльності; предметний, що виражає результати педагогічної діяльності. У суб'єктному компоненті відбиваються дії педагога щодо становлення і вираження професійної позиції на засадах самодіагностики, самооцінки та самоаналізу рівня своєї компетентності, а також діагностики, зміни, оцінки й аналізу об'єкта і предмета професійної діяльності.

Об'єктний компонент проявлено через педагогічний процес. Це складова частина процесу, що вибудовується конкретним педагогом та відрізняється в системі спільної професійної діяльності наступними ознаками:

- педагогічною співпрацею між професіоналами, що здійснюють одночасну, паралельну або поетапну спільну діяльність;
- багаторівневістю приведення результату окремих циклів педагогічного процесу до результату спільної професійної діяльності.

У даному компоненті відображається процес створення педагогом системи професійної діяльності та забезпечення її функціонування на усіх етапах освітнього процесу з такими властивостями, як:

- сполучення власного професійного потенціалу з освітніми потребами і запитамі конкретного складу вихованців;
- розподілення та співавторство взаємодії з вихованцем, що зумовлює необхідність координації спільної діяльності і взаємної співпраці;
- поєднання індивідуальних і групових форм прямої та непрямої взаємодії.

Предметний компонент може бути означений як внесок педагога у досягнення продукту спільної діяльності, обумовленого освітніми задачами. Підсумовуючи наведене вище, можна зробити висновок, що цілісна система педагогічної комунікації складається з ціннісного досвіду, досвіду рефлексії, професійно-операціонального досвіду та досвіду співпраці. Пронизуючи усі професійно-особистісні утворення, педагогічна комунікація активізує процес становлення професійної ідентичності педагога.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Асмолов А.Г.* Культурно-историческая психология и конструирование миров /А.Г.Асмолов. – Воронеж.: НПО «МОДЭК», 1996. – 384 с.
2. *Бороздина Г.В.* Психология делового общения / Г.В.Бороздина. – М.: Логос, 2002. – 221 с.

3. *Винославська О.В., Зливков В.Л.* Нормовідповідність і рольова ідентифікація у професійній діяльності викладача школи / О.В.Винославська, В.Л.Зливков // Актуальні проблеми психології. Том 1. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2002. – С. 63-67.
 4. *Ермолаєва Е.П.* Преобразующие и идентификационные аспекты профессиогенеза / Е.П.Ермолаєва // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 4. – С. 51-59.
 5. *Жирун О.А.* Компетенції викладача в умовах формування професійної ідентичності / О.А.Жирун // Вісник Національного технічного університету України «КПІ»: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2009. – № 3. – Ч. 1. – С. 99-103.
 6. *Завалишина Д.Н.* Способы идентификации человека с профессией / Д.Н.Завалишина // Психология субъекта профессиональной деятельности. – Ярославль: ЯрГУ, 2001. – С. 104– 128.
 7. *Заковоротная М.В.* Идентичность человека. Социально-философские аспекты: автореф. дис. ... д-ра философ. наук. / М.В.Заковоротная. – Ростов-на-Дону, 1999. – 31с.
 8. *Зарецкая Е.Н.* Деловое общение. – М.: Принт, 2002. – 274 с.
 9. *Зливков В.Л.* Самоідентифікація в педагогічній комунікації / В.Л.Зливков. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с. – [Бібліотека журналу «Соціальна психологія»].
 10. *Иванова Н.Л., Конева Е.В.* Социальная идентичность и профессиональный опыт личности / Н.Л.Иванова, Е.В.Конева. – Ярославль: ЯрГУ, 2003. – 139 с.
 11. *Кан-Калик В.О.* Педагогическое общение как предмет теоритического и прикладного исследования / В.О.Кан-Калик // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 9-16.
 12. *Климов Е.С.* Психология профессионала / Е.С.Климов. – Воронеж.: НПО «МОДЭК», 1996. –400 с.
- ВІСНИК НТУУ “КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 1’2010
104
13. *Лукьянов О.В.* Проблема идентичности и психологическая ригидность в психологической и образовательной практике: автореф. дис. ... канд. психол. Наук / О.В.Лукьянов. – Томск, 1999. – 28 с.
 14. *Львов М.Р.* Основы теории речи / М.Р.Львов. – М.: Принт, 2002. – 193 с.
 15. *Мусатов С.О.* Вчитель як суб’єкт педагогічної комунікації / С.О.Мусатов // Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 62-75.
 16. *Панферов В.Н.* Когнитивные эталоны и стереотипы взаимопонимания людей / В.Н.Панферов // Вопросы психологии. – 1982. – № 2. – С.139-141.
 17. *Педагогическая риторика* / Под общ. ред. Н.А. Ипполитовой. – М.: Логос, 2001. – 242 с.

18. *Поваренков Ю.П.* Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю.П.Поваренков. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 174 с.
19. *Путилова Л. М.* Сущность самопознания в опыте ментальной идентификации (в контексте философской антропологии): автореф. ... д-ра философ. наук / Л.М.Путилова. – М., 1999. – 36 с.
20. *Сластенин В.А., Каширин В.П.* Психология и педагогика: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. Заведений В.А.Сластенин, В.П.Каширин. – М.: Ника, 2003. – 294 с.
21. *Шадриков В.Д.* Проблемы системогенеза в профессиональной деятельности / В.Д.Шадриков. – М.: Наука, 1982. – 273 с.